

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

Prvi del.

Načrti.

I.

Pred Polajevo gostilno v Preloki so blesteli kostanji v polnem cvetju. Visoko nad streho so se dvigali njih košati vrhovi, cvetje se je sipalo po opeki in žlebovih. Od jutra do večera je šumelo in se preletavalo med vejevjem, rahlo so se zibale veje, podrhtavali in svetlikali so se zeleni nagubančeni listi, kopajoči se v veselih, nagajivih pomladnih solnčnih žarkih.

V nedeljo zjutraj je bilo. Oče Polaj je stal pred vrati in gledal na nebo. Žarel mu je obraz veselja, videl je že v duhu, kako bodo popoldne oživele vse te mize pod kostanji, kako bodo zasedli gostje iz bližnjega trga sleherni stol, zakaj kdo naj bi ostal doma ob takšnem vremenu, ko človeka nosijo noge same ob sebi, ko se ga poloti hrepenenje, ki mu daje krila, da ga nesejo kakor lahko ptico čez gore in dole. Razni obrazi se bodo prikazali, polni, rdečelični in okrogli, vdrti in blede, zabuhli in izplaknjeni. Vsekrižem bo vrvelo in šumelo, smejalo se in klicalo, a najlepši in največji užitek bo imel oče Polaj sam, takole proti polnoči, ko bo zaprl vrata svoje sobe za seboj, ko se bo usedel po stari in lepi svoji navadi v starinski naslanjač, odprl mošnjo ter začel preštovati izkupiček današnjega dne. Počasi, vsako desetico je treba iznova obrniti, vsako kronico na vse strani potipati in bankovce pogladiti, kakor bi jih hotel izlikati. To delo je očetu Polaju najlepše nadomestilo za uspavalno pijačo. Ko je vse tako lepo prešteto, izračunjeno in spravljeno na oni znani, z vsakim dnevom bolj rastoči kup, tedaj se zlekne zadovoljno na svojo že nekoliko let samotno vdovsko posteljo in takoj zaspi, z zadovoljnim smehljajem na debelih ustnih. In prijetne, ščegetajoče sanje ne izostanejo . . .

„Hoj, Milena, kaj se obotavljaš? Solnce je že visoko, s stranskih vasi že vro skupaj ljudje, da se bodo naužili božje besede gori na našem griču, a mize še niso pogrnjene, stoli še ne pobrisani. Ali spiš tam notri za ognjiščem?“

„Takoj, takoj, oče!“ se oglasi iz veže dekliški glas. „Samo te čaše od snoči še izplaknem in pospravim. Dekle še ni od prve maše, a sama ne morem vsemu kaj.“

„He, hiti! Ali pa čakaj, daj semkaj meni prte, zakaj bi pa jaz sam enkrat ne pogrnil? Kaj se smeješ, dekle?“

„Narobe jih boste pogrnil, oče, ko jih niste pogrinjali že toliko časa. Saj veste, kdaj je bilo zadnjič,“ se smeje Milena.

„Pustiva to, dekle, tisti dan so me bili opili, a še danes ne vem, kako se je moglo zgoditi kaj takšnega. Gotovo je imel tisti suhi lekarnar kakov prašek s seboj, ki mi ga je potresel v kozarec. Drugače bi Polaj ne bil pijan.“

„Pogrnil ste prte v kot po tleh in hoteli ste se postaviti na njih na glavo.“

„Molči, ti pravim! Daj prte!“

Polaj ni bil tako hud, kakor se je delal. Sam pri sebi se je smejal vselej, kadar se je spomnil na oni dogodek, ko se je postavljaj na glavo, on, prileten in precej trebušen dedec, in to pred golobradnimi trškimi mlečneži. Pa to ga je napravilo tako popularnega, da se je raznesla nadaleč njegova slava in da se je od tistega dne podvojilo število njegovih gostov. Čemu bi torej bil hud ob tako lepem spominu?

Vzel je prte in jih nesel pod kostanje pred hišo ter začel pogrinjati mize. Pri tem si je polglasno žvižgal ter se vedno oziral po cesti navzdol, ako ne bo kdo zavil proti njegovi gostilni...

Solnce je lezlo više, bolj in bolj so se začeli poljubljati topli žarki s koprnečimi cveti, in zadehtelo je naokoli, da so se širile prsi in z veliko slastjo vsrkavale ta čute omamljajoči vonj. Narahlo je završalo po vzduhu, pomlad je plula po njem na nevidnih, lahkih perotih, troseča svoje darove po dolih in bregovih, sipajoča svoj blagoslov v vsako, še tako žalostno in nesrečno srce. Oj, koliko jih je ozdravila, vsaj za nekoliko hipov potolažila, koliko boleti ublažila! Hvaležen ji je bil človek, hvaležne ptice pod nebom, hvaležno polje in daljna plan, hvaležen vrt in gozd, hvaležna trata in potok. Vse ji je iztezalo nasproti svoje roke, se ji klanjalo, klečalo pred njo.

Tačas je stopil pod Polajeve kostanje gosposki človek. Čez levo ramo mu je visel siv površnik z rumenkasto svetlikajočo se podvlako; v desnici je nosil došlec majhen ročni kovčeg, ki ga je sedaj postavil na prvo mizo. Nanj je položil tudi površnik ter se potem ozrl po senčnatem prostoru.

„Čedno je tukaj,“ je dejal poluglasno. „Dalo se bo odpočiti in skoro gotovo bo dobiti tudi kaj dobrega pod zob, zakaj vse izgleda nekam mestno.“

Polaj se mu je približal ter privzdignil v pozdrav svojo črnogorsko čepico.

„Ugaja vam tukaj, kaj ne, gospod? Dobra ušesa imam, slišal sem, kar ste govorili sami s seboj. Pa ne da bi se hvalil, res je lepo tukaj in tudi dobro, zlato kapljico imam. To vam lahko povedo vsi tržani, ki hodijo vsako nedeljo semkaj. Gospodu sodniku se svetijo od veselja oči in lica, ko sedi s svojo častitljivo družino tamle pri tretji mizi in ga prazni kozarček za kozarčkom do poznega večera. Gospod davkar in kontrolor si takole kmalu popoldne zapojeta, veste, takole natihem, da se komaj sliši. Gospod lekarnar in trgovec Kajdiž, ta dva . . .“

Polaj bi bil še nadalje razkladal lepe lastnosti svojih pivcev, a došlec mu je segel v besedo:

„Že dobro, gospod gostilničar, že dobro. Saj jih bom kmalu spoznal sam in osebno. Vidite, jaz sem novi kancelist, Tomaž Križaj, ki sem pravkar na potu, da nastopim v trgu svojo prvo službo. Koliko pa je še do tja?“

„E, kaj bo, pol ure je, pa nič več, nič manj. Trije kilometri so, prvi v Kačnici, drugi na Osojah, a tretji na trškem mostu. Če pa greste iz trga sem, je prvi na mostu, drugi . . .“

„Vi ste jako zabavni, gospod gostilničar. Ne čudim se, da zahajajo tržani radi k vam. Toda, s čim mi lahko sedaj postrežete? Lačen sem in žejen,“ je dejal smeje se Tomaž Križaj.

„E, prosim, da sedete. Glejte, tako! Za navadne ljudi h katerim pa vas ne prištevam, imam onega po štiriindvajset, veste, po njem laže vriškajo, za ljudi srednje vrste, to je takšne, ki plačujejo do dvajset kron direktnega davka, imam ono po osemindvajset, da se ne prevzamejo, a za veliko gospodo, kamor prištevam vas, imam ono po štirideset. Toda to je fino, he!“

Cmaknil je z jeziko in se oblizal.

„Torej četrtinko tega,“ je naročil kancelist. „Kaj pa naj jem pri vas?“

„E, golažek že mora biti, čakajte, da pogledam! Pri nas je fin golažek, prav takšen, vsako nedeljo prav takšen kot ob volitvah, pa ne občinskih. Poizkusili bode, gospod kancelist.“

Obrnil se je ter izginil v veži. Tomaž Križaj pa je gledal za njim, majal z glavo ter se smejal:

„Ves svet ima za norca, takšenle človek!“ ...

Kancelist se je zamislil in bobnal s prsti po mizi. Bil je mlad, komaj trideset let star človek, inteligentnega obraza, majhnih, živahnih oči, visokega, belega čela. Njegove roke so bile majhne, skoro ženske, z dolgimi, belimi, skoro prozornimi prsti. Tudi vobče je bil bolj šibkega stasa in njegove kretnje bolj ženske nego moške. Tomaž Križaj ni bil nikdar vojak, kakor so navadno prej skoro vsi kancelisti. Bil je izprva učitelj v majhnem gorskem selu ter je tam prebil in prestal vse ono dobro in slabo, kar mora prebiti in prestati vsak vaški učitelj. Po preteku enega leta je spoznal, da ta stan ni za njegovo šibko truplo, da se bo treba lotiti česa drugega. Ker je imel v mestu omoženo sestro, se je preselil k njej ter tam prakticiral eno leto pri sodišču. Napravil je potem potrební izpit, čakal in čakal, da se kaj odpre, a tu je bil imenovan za kancelista v Brinju, kamor je bil prav sedaj na potu.

In sedaj, ko je sedel tukaj pod kostanji, so mu hipoma splule vse misli nazaj v polupreteklo dobo. Zasanjal se je in stožilo se mu je po onih časih, ko je še učiteljeval tam pod goro. Hipoma se mu je zazdelo, da je bilo tistikrat vse mnogo lepše, nego je sedaj, se mu je videlo, kakor bi bil zgrešil pravo pot in bi se nahajal sedaj sredi močvirja, kjer se vdira njegova noga in ne čuti pod seboj trdnih tal. Postalo mu je tesno pri srcu, da ni videl pomladi okoli sebe, pomladi, ki je nosila toliko upov in nad. Mrklo je zrlo njegovo oko vso to krasoto, se ni moglo nikakor razveseliti v tem hipu.

Tedaj je pa zaslišal poleg sebe ženski glas:

„Dober dan, gospod! Kam naj položim?“

Privzdignil je glavo Tomaž Križaj in je zagledal pred seboj seboj dvoje velikih, črnih in globokih oči. In sam ni vedel, kaj se je zgodilo ž njim v tem hipu. Vtonilo je hipoma v teh očeh vse ono, kar mu je povzročalo še pravkar temo, kar mu je tesnilo srce. Prišlo je zavratno in nemudoma. Zasvetilo se je čarobno in z nadnaravno svetlobo, zasijala je zopet pomlad okoli njega in zadehtelo je zopet po cvetju.

Iztegnil je nehote roke proti njej, ki je pravkar postavila na mizo jed in pijačo, ter jo je vjel za komolec.

„Kdo si, prikazen nebeška, kako ti je ime? Glej, že davno sem te videl v svojih sanjah, že davno sem hrepenel po tebi, a ni te moglo najti moje oko. Sedaj sem te pa nenadoma srečal in ozdravelo je moje srce, razveselila se je moja duša.“

Potegnil jo je rahlo bliže sebe.

A ona se je začudila in se je zasmejala, da so se pokazali kakor riž drobnji in beli zobje in se je naredila jamica na licih. Zardela je do las ter se iztrgala.

„Ali mi nočeš povedati svojega imena? Res ne?“ je dejal vnovič in proseče.

Gledal ji je tako vdano in plaho v oči, da jih je morala povestiti.

„Milena mi pravijo,“ je odgovorila tiho, komaj slišno. „Hči sem gostilničarjeva.“

„Milena, glej, stopi zopet nekoliko bliže! Prosim te! Povedati ti hočem nekaj. Glej, Milena, lepa si in razveselila si moje srce!“

Hotel jo je vnovič vjeti za roko, toda tačas se je zopet prikazal Polaj na vratih. Ali stopal je takoj za hišo in izginil za vogalom.

Milena pa je naglo odhajala v hišo, rahlo zibaje se v bokih in komaj in lahko dotikajoča se do tal . . .

Ko je čez nekoliko časa odhajal kancelist, je stopil še prej v kuhinjo.

„Ali mi daš roko v slovo, Milena?“ je dejal tiho in se ji je približal.

„Čemu naj Vam bo moja roka?“

A vendar mu je podala svojo drobno, toplo desnico.

Stisnil jo je, naglo pritegnil na svoja ustna ter poljubil konec nje rožnatih prstov.

„Oj, kako ste hudobni, gospod kancelist,“ je dejala vsa zmešana in mu odtegnila roko. „Čakajte, povem vaši, kakor hitro jo spoznam!“

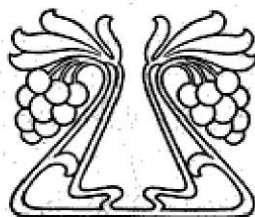
Vjel jo je vnovič za roko in zopet poljubil. Nato se je pa naglo obrnil in odšel.

Stopila je na prag ter skrivaj zrla za njim, ko je stopal lahko in hitro navzdol po cesti.

Ozrl se je tudi on in jo je zagledal, zakaj bistro je bilo njegovo oko. In zamahnil je z roko proti njej.

Tedaj je pa zopet zardela in planila v hišo . . .

(Dalje prihodnjič.)

imen zašlo med Slovence, bodisi v stari službi osebnih imen, bodisi kot osnova krajnim imenom. Ketimara in Valdunga smatramo torej za tujca. Herman Aurelius, menda član domačega plemstva, in njegov sozarotnik proti tujim vsiljenim vojevodom, namreč Drochus, ta dva bi že prej utegnila veljati i po imenu za domačina, dasiravno tudi pri teh dveh ni nič dognanega. — Aurelius naj bi bil drznooki orel, pa Herman je obenem(!) — in Drochus naj bi bil Drg(?), če bi že vsaj rekli drug ali tovariš ali član vojaške druhalice (другарь), da bi si mogli poleg imena vsaj kaj določnega misliti, — — drgetavec in trepetnik vendar ni bil.

Tako na celem ne gre izmišljati si novih oblik. Le pustimo Valvasorju in Prešernu stare oblike, dokler ne dobimo zanesljivih opor, da bi z njimi oprli nove oblike izpodkopavši stare. Kaj ti mara zgodovina za etimologijo in za slovansko lice nastopajočih imen!

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

II.

„Živio!“ — Servus, prijatelj! — Glej, saj si že tukaj!“
To je bil prvi pozdrav, ki ga je zaslišal Tomaž Križaj pri svojem dohodu v trg, in sicer že na mostu pri tretjem kilometru. Zdrnil se je Tomaž iz svojih sanj in podal roko svojemu prijatelju izza učiteljevanja.

„Zdravo, Strel! Dober omen je, da srečam tebe prvega. Ali si vedel, da pridem in si mi prišel nasproti?“

„Govorilo se je snoči nekod, da si imenovan, a nihče ni vedel, kdaj prideš. Slučajno sem hotel danes nekoliko na izprehod in tu sem te zagledal, kako stopaš zamišljeno proti svojemu novemu domovanju, tako zamišljeno, kakor v onih časih, ko si še p asel otroške duše tam pod goró. Še vedno sanjar, kaj?“

„Ne tajim, da ne, toda vendar se je mnogo izpremenilo od tistikrat. Tudi tebi se pozna, Strel, da nisi več tisti. Neka senca leži na tvojem prej tako jasnem čelu, in tista tvoja elegantna gibčnost, se mi zdi, se je nekam ogulila, ne zameri mi!“

Strel se je prisiljeno nasmejal.

„Dobro vidiš, prijatelj, ali si pa uganil. Kaj hočemo, življenje ni praznik, je dejal nekdanj Gregorčič in gotovo si tudi sam najbolj občutil. Mimo mene ni šlo z lahkimi koraki in na solnčnih žarkih, še celo mesečnih, onih bledih in trepečočih mi ni privoščilo. Vsa pokrajina je bila prepeta s težkimi, temnimi oblaki, in pod njimi je vladala ona mučna, neznosna tišina, dan za dnem, teden za tednom, mesece in leta. Komaj sem dihal, težko breme je pritiskalo name, tlačilo me k tlom, in ni se mogla dvigniti moja glava več kvišku. In v svojem obupu sem iztegnil roke proti nebu ter prosil bliska in groma in toče, samo da bi prešla ta grozna tišina, da bi se odvalila od mojih živcev vsaj za trenotek. A nebo ni imelo usmiljenja z menoj, ni poslalo ne bliska, ne groma in ne toče, še vedno leži nad menoj kakor je ležalo v prejšnjih dneh. Zdelo se mi je nekdanj, prijatelj, da sem bil velik, večji, kakor je marsikdo drugi, ki se je delal velik, a uvidel sem, da sem majhen, tako neznamen kakor otrok v zibeli, ki se ne more geniti, ko ga je privezala nanjo mati ter odšla z doma po svojih opravilih. A zdaj so veliki drugi, vsaj v mislih svojih so veliki. Blagor jim, da ne vidijo, da se ne zavedajo! — Toda pustiva to, prežalostno poglavje je za prvi pozdrav!“

Molče sta stopala prijatelja dalje. Tomaž je začudeno opazoval Strelo, spoznal je takoj, da bi bila tukaj vsaka beseda odveč, zato je umolknil. Vedel je, da je brezmiseln vsaka tolažba pri takšnih značajih, kakršen je bil Strel. A hudo mu je bilo, in nehote mu je nizko klonila glava.

„Ali imaš že stanovanje, Tomaž?“ se je hipoma spomnil Strel. „Ne? Koliko pa potrebuješ? Kakor vidim, nisi še oženjen.“

„Koliko naj potrebujem? Ena srednjevelika, čedna soba mi zadošča popolnoma. Ali imaš ti kaj pripravnega?“

Strel je pomislil.

Ako nisi preveč izbirčen, ako ne pogrešaš razgleda na naš veliki trg, ampak se zadovoljiš s skromnim pogledom na šolski vrt, kjer raste že nekaj let sam krompir in fižol, pa v kotu nekaj čebule za častitljivo družino našega nadučitelja, ako ti semtertje ne preseda otročji jok, ki se mu ne more ubraniti, da ne bi prebil vrat in sten, ako te preveč ne razburi hreščeč glas nervozne ženske, ki prevpije tri četrtine dneva in skoro polovico noči, ako se ne bojiš ropota podgan nad svojo glavo, ako ...“

„Dovolj, dovolj teh ‚ako‘, prijatelj! Torej ti imaš na razpolago sobo, ki bi mi bila všeč poleg vsega, kar si mi tako radodarno naštel. Vzameš jo, preden jo vidim.“

Strel ga je pogledal od strani, skomizgnil z ramami ter dejal :

„Ti si korajžen dečko, Tomaž! Sicer pa tudi drugod ne dobiš dosti boljšega. Bomo že poizkusili, da ti ne bo prehudo.“

„Kaj pa družabno življenje tukaj v Brinju? Daj mi nekaj navodil, da ne ponesrečim takoj prvi dan!“

„Družabno življenje? Sploh ne vem, kaj hočeš s to besedo. Ako bi vprašal, kakšno je nedružabno življenje tukaj, potem bi ti vedel zapeti dolgo, poučno pesem. Vendar ti pa ustrezem glede takozvanih navodil, da ne ponesrečiš, kakor praviš sam. — Prva tvoja dolžnost je torej, da se takoj danes, sedajle precej vržeš v salonsko suknjo in cilinder ter se odpraviš na dolgo križevo pot od postaje do postaje. Na tej križevi poti boš videl povsod enake slike, povsod samo sliko prve postaje. Bog ne daj, da bi se vsled tega naveličal ter bi izpustil kako postajo, smrten greh bi bil in nikdar odpuščen. Menda veš, kaj menim. Obiske moraš napraviti vsem, ki se štejejo med elito. Sicer ne smeš v družbo, niti v gostilniško družbo ne. Nobeden bi te ne pogledal, nobeden bi ti ne odpustil tega greha. Še v poznih letih bi se ti to očitalo. Tam zunaj pri Polaju, kamor zahaja vse, „kar leze ino grede“, bi ne bilo prostora za takšnega človeka, ako ne morda popolnoma za vrati v kotu. Pred leti se je bil tako daleč izpozabil finančni koncipist dr. Krmilar — trmasta, svojeglavna butica —, k nobenemu ni hotel iti; ti ne veš, kako so ga bojkotirali, kakšne lepe lastnosti in čednosti so mu pripisali. Ako se je zgodila kje kaka nerodnost, ako je župan zjutraj po nesreči stopil v lužo pred lastno hišo, tedaj je to lužo prav gotovo napravil po noči dr. Krmilar in njegovi tovariši, čevljarški in krojaški pomočniki. Ako je sodnik zjutraj trikrat zaporedoma kihnil, tedaj je bil kriv temu zopet dr. Krmilar, ki je celo noč prekrokal in se pri tem prehladil namesto gospoda sodnika. In gospod župan je stopal toliko časa v lužo in gospod sodnik je toliko časa kihal, da je luža brizgnila tja do Ljubljane in da se je kihanje slišalo prav notri v finančno ravnateljstvo. Čutil pa je to sam dr. Krmilar, in da si ni pri tem razbil glave, se ima zahvaliti samo njej, ki je pretrda. — No, to sem ti hotel povedati samo tako v svarilo in nikakor nisem hotel morda žaliti naših Brinjanov, ki so vsega spoštovanja vredni ljudje, saj bi se sicer ne spoštovali tako visoko sami sebe.“

Med tem pogovorom sta dospela do šole. Visoko, zarjavelo poslopje se je dvigalo na gorenjem koncu trga, nekoliko že v rebri ter gledalo navzdol čez druge trške strehe. Stopila sta v vežo in krenila po stopnicah navzgor v drugo nadstropje.

„Žena, tu ti predstavim gospoda kancelista Tomaža Križaja, ki bo pri nas stanoval, kakor pravi. Glej, da bo do popoldne zadnja soba pospravljena in v redu.“

Pogledala je Tomaža s svojimi velikimi vodenimi očmi ter mu podala roko. Bila je vlažna in mrzla, da ga je streslo. Strel ga je peljal v sobo, kjer je odložil. Tomaž se je ozrl po njej in mu je ugajala. Bila je precej visoka in zračna, okno je gledalo na vrt.

„Za danes ne pojdem drugam, a k sodniku in adjunktju moram,“ je dejal Tomaž. „Druge odpravim pozneje. Samo ne vem, ako je moja salonska obleka že na pošti, odposlal sem jo že predvčerajšnjim naprej.“

„Tukaj imaš mojo, Tomaž, prav ti bode. Čemu bi zdaj še lazil na pošto?“

Med tem ko se je Tomaž umival in preoblačil, je slonel Strel ob oknu in razlagal nadalje na dolgo in široko trške razmere, navade in razvade.

„Pri vsem tem so pa pravzaprav dobri ljudje, skoro vsi brez izjeme, prav takšni, kakor so drugod po ljubi naši domovini, pravi in vrli „rodoljubi z dežele“, ki hodijo zvečer ob osmih spat in vstajajo ob šestih, ki čez dan delajo, jedo in pijo, molijo in kolnejo, hvalijo in opravljajo, a po noči sanjajo in smrčijo, prav tako kakor naši predragi sosede, meščani ljubljanski.“

Tako je končal Strel in si prižigal drugo smotko. Tomaž se je smejal in si česal dolge lase nazaj, da so zavalovili po tilniku.

„Lepe lase imaš, Tomaž,“ je dejal Strel. „Prav takšne kakor kakšna punca. Menda ne bo dolgo, ko bo katera obvisela na njih. Glej, pri davkarju imajo Berto, drobno punčko, kakor igračka, a živo kot hudiček. Pri Kajdižu že napol gospodinji Elza. Ali ni lepo ime Elza, kaj? Ali se ga ne spominjaš še iz tistih časov, ko smo požirali Kersnikov „Cyclamen“? Človek bi si jih skoro želel nazaj, ko je sedaj taka draginja lepih misli, ki ne uspevajo več na najplodovitejši njivi. Menda ni nikjer več dobro pognojeno. — Pri davčnem kontrolorju gleda vedno skozi okno vitka plavolaska Ivanka. Preščenjena je čez pas kakor osa, a bokom ni, da bi kaj očital. Lepo in graciozno so zaokroženi, ne preozki, ne preširoki, ravno

prav. In če ne bo ena teh, ki te zamreži, jih imamo še celo vrsto, ki niso za ljubezen preneumne, niti prepametne.“

Tomaž se je še vedno smejal in poslušal. Čudil se je, da ima Strel še vedno toliko humorja v sebi po vsem tem, ko ga je doletelo že toliko bridkosti, kakor je bil sam omenil, ko sta se bila danes sešla po tolikem času. Ta Strel mora biti junak, kakršni se ne najdejo za vsakim plotom . . .

„Tako, sedaj sem opravljen,“ je dejal čez nekoliko časa. „Torej samo do sodnika in adjunkta. Ali mi pokažeš, kje stanujeta?“

„Grem s teboj, ali povem ti, jutri in pojutrišnjem moraš vse kakor odpraviti tudi druge. Napišem ti jih vse na list, da ne pozabiš in da se boš laže ravnal.“

Ko sta stopala navzdol po stopnicah, sta srečala nadučitelja Trdana. Strel je porabil priliko ter predstavil Tomaža kar mimogrede.

„Čast mi je, čast mi je,“ je hitel Trdan. „Vi ste bili tudi učitelj prej, kakor slišim, kaj ne? Lep stan je učiteljski, lep, toda ni za vsakega, preodgovoren je in pretežaven. Dobro prsi mora imeti učitelj, kaj ne? Vi se mi vidite malo šibki, skoro gotovo ste ga pustili zaradi tega, kaj ne? Samo zaradi tega, seveda! Pa nas kaj obiščite, no, gospod Križaj! Zbogom za sedaj!“

Podal mu je svojo debelo roko in je sopihal navzgor, zakaj mož je bil debel in prav nič ni kazalo, da preveč trpi.

„Kako si kaj zadovoljen ž njim, Strel?“ je vprašal Tomaž.

„S tem?“ je zategnil Strel. „Nič posebnega mu nimam reči, a nič posebnega mu tudi nikdar ne povem. Da in ne, to je navadno med nama. Mož je učen in ko ni napravil sposobnostnega izpita prvič in drugič, ga je šel delat tretjič in ga je res naredil. Mož je drugič tudi petičen, vzel je namreč za ženo prejšnjega župnika kuharico, in tretjič je tudi zelo vladen. Ako vse to upoštevam in ker pojde sedajni nadzornik kmalu v pokoj, se že dandanes našemu Trdanu odkrivam tako, kakor se to spodobi svojemu bodočemu nadzorniku. Sicer pa ni napačen človek!“ —

Med tem, ko se je mudil Križaj pri sodniku in adjunktu, ki sta stanovala oba v tisti hiši, je sedel Strel na trgu pod lipo in ga čakal. Komaj je sedel, se je že predrugačil njegov obraz. Zopet je legla na njegovo čelo ona temna senca in trde, ostre črte so se zarisale okoli njegovih usten. Sklonil se je in s palico je risal neravno velike kroge v pesek pri svojih nogah.

(Dalje prihodnjič.)

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

(Dalje.)

Ko sta dospela prijatelja do mlina, je tudi že prva gruča trške gospode prišla do Polajeve gostilne. Oče Polaj je pozdravljal s čepico v roki, se neokretno priklanjal na vse strani in se vsakemu posebe nasmihal.

„Lep dan, krasen dan,“ je govoril vsakemu, „kakor nalašč za nedeljo! Kaj bomo danes, cvička, štajerca, rulandca ali pivo? Pravkar je nastavljeno, angelci bi ga pili! — In morda še kaj drugega, takole kaj za prigrizek? Tudi raki bodo danes, veliki kot čolni, ne morda rakci, rački.“

In gospodje so stiskali tolsto roko očeta Polaja, dame so mu prijazno kimale, križem so naročali in posedali okoli miz. Oče Polaj je izginil v veži, a kmalu so se prikazale natararice s steklenicami, s čašami in krožniki . . .

Tačas so se narahlo dvignile lopatice poletnih oken v stranski sobi Polajeve gostilne. Med zelenjem in cveticami se je pojavila kodrasta glava Milenina. Bogve, zakaj so tačas zardela njena lica, zakaj so se njene oči vprle v goste pri mizah, kakor bi iskale nekoga? Od enega do drugega so begale, hlastno, nemirno. A ni ga bilo, da bi jih razveselila njegova navzočnost. Razočarana se je vrnila Milena v kuhinjo. Njena roka ni bila več tako spretna kot prej, vse ji je bilo napoti.

Tedaj se je pojavila v kuhinji davkarjeva Berta.

„Oj, Milena, kaj se nič ne prikažeš? Pa sem dejala, da moram jaz notri, da te pozdravim.“

„Nimam časa, Berta, glej, polne dela so moje roke. In to je pri nas od jutra do večera in še precejšen del noči vsak dan. Kaj pa v trgu kaj novega?“

Nič posebnega, nič nenavadnega ni bilo to vprašanje, a Mileni je pri tem vendar hipoma zopet zalila kri žametasta lica.

„O, polno novic, saj veš,“ je hitela Berta. „A največja je ta, da je danes prišel novi kancelist. Videla sem ga oddaleč, čeden človek, veš. Sicer bi ti tega ne smela povedati, pa naj bo. Dolge lase ima, nekoliko bled, prav interesanten. Zopet bo nekaj za naša dekleta.“

„In ne morda tudi zate?“ je vprašala Milena skoro porogljivo.

„Zame? Morda, toda jaz sem zavarovana, moje srce je zabarikadirano od vseh strani.“

Zasmejala se je sama sebi, saj ni verjela lastnim besedam.

Milena je nekoliko časa umolknila in si je dala opraviti pri kuhi. Neka misel jo je vidno nadlegovala. Nemirna je bila, to se je videlo na vsaki njeni kretnji. A s silo je potlačila to svojo zadrego in popolnoma mirno in s smehljajem na ustnah je vprašala:

„Kaj pa, ali ne pride ta kancelist danes k nam? Rada bi ga poznala, da bi še danes lahko vedela, kateri od vas bo zmešal glavo.“

„Ti, ti, Milena, ti si hudobna. Pazi se! Sicer pa morda res pride danes. Ako pride, te pokličem in ti ga pokažem, boš videla. — Sedaj pa moram zopet vun. Na svidenje, Milena! . . .“

A Berte ni bilo, da bi bila poklicala Mileno. Še parkrat so se odprle lopatice poletnih oken, a takoj so se zopet zaprle . . .

Ko je po noči zasijal mesec v Milenino sobo, tedaj je bilo prvič, da je videl Mileno, kako je še pozno v noč sedela na robu odgrnjene postelje, podpirajoč svojo glavo v belo roko ter zazrl dvoje velikih, vlažno se svetlikajočih, sanjavo zamišljenih oči. —

IV.

„Tako, sedaj sva pri mlinu,“ je dejal Strel ter stopil prvi iz gošče naravnost na dvorišče.

Križaj se je začudil, zakaj ničesar ni videl prej, ničesar slišal. A ko je v tem hipu zagledal lepo belo poslopje z velikim, čednim dvoriščem, se mu je nehote ustavila noga in iz prsi se mu je izvil vzklík, ki je jasno pričal, kako ga je presenetil ta nenadni prizor. Poslopje samo na sebi se je bleščalo, kakor bi se bilo zjutraj nalašč okopalo za nedeljo tam v čistih valovih nad jezom. Skedenj in hlevi niso prečepali v blatu in nesnagi, prosto in enakovredno s hišo so se dvigali na nasprotni strani, češ, tudi mi smo tukaj, da dopolnujemo in izpopolnujemo to lepo gospodarstvo. Belo, drobno kamničevje po dvorišču se je svetilo, kakor bi ga bile šele danes navozili tja vozniki s proda ob reki. Sredi dvorišča je stala stara senčnata lipa, ki je videla že več rodov Majdetovih, poslušala njih veselje, čutila njih žalost, veselila se z njih srečo, a tudi trepetala zanje, ko so se zbirali nad njimi preteči oblaki nesreče. Okolinokoli lipe je bila lesena klop in pred njo, obrnjena proti hišni veži, je stala danes belo pogrnjena miza.

Ko sta stopila Strel in Križaj na dvorišče, se je dvignil izza mize gospodar tega posestva, Majde. Z dolgocevno pipo v ustih in s širokokrajnim slamnikom na glavi jima je stopil nasproti. Stisnil je Strelu desnico ter pozdravil Križaja, ki mu ga je ta predstavil, neprisiljeno in skoro prisrčno, kakor bi bila že izdavna stara znanca.

Križaju se je zazdelo v tem hipu tukaj vse tako domače, da se je takoj otresel one zadrege, ki se ga je vedno nehote polaščala, kadar je prišel prvič v tujo hišo in k tujim ljudem. Da je pogledal Majdetu v lepi, moški obraz, je moral dvigniti glavo, zakaj Majde je bil velik, širokopleč mož, kakršnih je Križaj videl še malo. A tedaj je opazil, da gleda iz tega resnega, zamišljenega obraza dvoje modrih, mehkih in jasnih oči, ki ne morejo zakriti nikomur plemenitosti srca in duše.

„Sedimo tja na klop, vem, da vama bo bolj všeč, nego da bi šli zdaj v sobo,“ je dejal s svojim globokim glasom. „Lepo se sedi tukaj, zlasti ob nedeljah popoldne, ko je vse tako tiho in mirno daleč naokoli. Pomenimo se potem kaj o naših domačih razmerah ali o čem drugem, a najprej dovolita, da prinesem čašo vina.“

Izginil je v veži, a onadva sta sedla. Na mizi je ležala odprta knjiga. Križaj je pogledal vanjo ter se začudil.

„Kaj? Takšno štivo na kmetiški mizi? Ti mi nisi še vsega povedal o Majdetu, prijatelj!“

Strel se je nasmehnil.

„Potrpi nekoliko, kmalu bodeš vedel več!“

Tedaj so pa zažvenketale čaše v veži. Ko je Križaj pogledal tja, je zagledal mladenko, ki je stopala z velikim lesenim krožnikom proti njima. Na krožniku je bleščalo iz steklenic kakor cekin rumeno vino, so se svetile čaše, je rdela gnjat in rumenel kruh.

Strel je pozdravljal deklico že od daleč. Takoj za njo se je pojavil zopet Majde.

„Tako,“ je dejal, ko sta prišla do mize. „Semkaj položi, Marica!“

„To je moja sestra in obenem gospodinja,“ je pristavil, predstavljajoč jo Križaju.

„Pa dobra gospodinja,“ je pripomnil Strel, podajajoč ji roko. Manica je zardela.

„Oj, vi ste vedno poredni, gospod Strel,“ je odgovorila v zadregi ter začela natakati čaše.

Zableščale so njene bele, okrogle lehti, zaiskrila se je zlata kaplja in zapenila.

„Izpraznimo čaše na prvo srečanje z gospodom kancelistom! Da bi bil zadovoljen in srečen v naših krajih!“ je napil Majde.

Trčili so in izpili, a Križaj se je zahvalil. Marica je nato odšla, rekoč, da ima še mnogo opravila v hiši ter da se vrne pozneje. Križaj je gledal za njo in nehote se je pri tem spomnil na Mileno. Neko doslej neznano čuvstvo ga je za hipec prevzelo, primerjal je obe in tačas si ni bil v svesti, kateri od njiju bi dal prednost, ako bi moral sedajle odločiti.

Strel je ujel njegov pogled ter se zopet nasmehnil . . .

„Vidite, gospod kancelist, tukaj v tejle samoti životarimo,“ je začel Majde in vlekel dim iz svoje pipe, da se je kadilo kakor iz dimnika. „Od jutra do večera vedno enako delo, vedno ubijanje z delavci in posli, samo v nedeljo nekoliko počitka, a razvedrila pravzaprav nikdar nobenega. In vendar si ne želim nikamor od tukaj; prepričan sem popolnoma, da bi se nikjer drugod več ne privadil. Bili so časi, ko sem sodil drugače. Hrepenelo je moje srce v svet, domačija mu je bila preozka, premajhna. Tja vun iz teh samot, iz teh tesnob, odkoder se ne vidi nikamor, tja na jasno plan in na vrhove, ki se z njih odpira svet, da se vzradoste oči ter koprneče splovejo v nepoznano, čudovito daljo. Dan in noč je sanjala duša o lepših krajih, o vedno zelenih gajih, kjer se je naselila večna pomlad s svojo toplo sapo, ki ne dopušča, da bi zamrlo cvetje, da bi utihnilo ptičje petje in da bi zatrepetala v smrtnem strahu zelena, dehteča trava. Sanjala je, niso se dale razpršiti te sanje, ko je sijalo solnce z vso svojo skelečo svetlobo na moje trudne oči, niso se razpršile, ko sem se ponoči dvignil s postelje ter stopil k oknu, da mi je posijal mesec v blede, izmučeni obraz. — In nisem mogel drugače, šel sem.“

Utihi se je ter se zamislil. Okoli njegove glave so krožili veliki dimovi kolobarji ter se zapletali med kodraste, ob sencih že pobeljene lase. V vrhu lipe je zašumelo, zdramilo se je blesteče listje, začele so se rahlo gibati veje.

„Toda, kaj bi vama pripovedoval,“ je nadaljeval, „bojim se, da bi vaju ne zanimalo. Današnji ljudje so drugačni kot smo bili nekda mi, ki imamo pomen samo še za historika. Sedaj jih ne veselijo več najveličastnejši naravni pojavi, ko se vse peha samo za zlatim teletom, pa naj to tele zaide na katerikoli oltar, ki ga je postavilo moderno malikovalstvo na vzvišen videk. Nas je srčno razveselil najtišji glas, ki je prihajal iz ust cvetice ob poti, nas je

navdušil najrahljejši klic, ki ga je dihnil kamen ob poti. Saj tačas je govorilo še kamenje in je dihalo in je čutilo.“

Niti Strel niti Križaj nista izpregovorila besede. Strel je poznal Majdeta že izdavna, poznal je njegovo navado, kako govori, zato je molčal in samo poslušal. A Križaj je bil osupel in od osuplosti mu ni hotela beseda iz ust. Vse se mu je videlo tako čudovito, tako novo, ta molčeča okolica, ta sanjajoča poslopja naokoli, ta veliki in močni, a takšno duševno življenje živeči mož, ta njegova sestra, ki se je bila nenadno prikazala, kakor se navadno užge zvezda na večernem nebu, a ki je pravtako naglo izginila, kakor izgine utrinek, zapuščajoč za seboj samo bleščečo pot.

„Na zdravje, gospoda,“ je izpregovoril zopet Majde, a sedaj z navadnim svojim glasom ter dvignil čašo. „Pozabili smo piti, a tudi to je potrebno.“

Trčili so. A tedaj se je Križaj zavedel ter dejal skoro proseče:

„Ali ne bi nam hoteli nadaljevati svoje povesti? Saj je bil vendar to nje začetek, ali ne?“

Majde ga je samo pogledal, a takoj nadaljeval:

„Vidite, moj oče je bil premožen mož, navaden kmet, a bistra glava, moja mati pametna kmetiška žena. Nosila se je še po starem, ko je hodila ob nedeljah v cerkev. Še sedaj vidim ono snežnobelo pečo, ki je obrobljala najblažji obraz, kar sem jih kdaj poznal na svetu. Še sedaj čutim nje gorko, majhno roko, ki mi je vsak večer tako rahlo in mehko pogladila čelo, ko me je bila prej odela prav do podbradka ter me pokrižala v imenu vsega, v čemer je videla človekovo odrešenje. Še sedaj vidim nje ustnice, ki so se napol v strahu, napol v upanju trepečoč odpirale, ko me je prvič puščala v svet, še sedaj čutim na svojem čelu oni poljub, oni edini poljub, ki so ga dehnili njena usta nanj ob tisti nepozabni uri prve ločitve od doma, in nikdar prej, odkar sem se zavedel, in nikdar ne pozneje, ko mi jo je ugrabila smrt med tem, ko sem jaz bil nanjo v omotici velikomestnega življenja nehote in nevede pozabil za hipec, za trenotek. Glejte, toliko vode je že preteklo od tačas v morje, a še sedaj stoji pred menoj, vzvišena, nedotakljiva in z bleščečim sijajem okoli svoje častitljive glave, svetnica, ki se pred njo klanja moja duša in se bo klanjala, dokler ne utone v večnosti.“

Umolknil je zopet nekoliko in se zamislil. Nekaj vlažnega je zableščalo v njegovih očeh, prav tam ob robu.

„Nje spomin naj živi večno!“ je dejal takoj nato ter se odkril. „In v njej naj živi večno tip prave slovenske žene in matere!“

Dvignili so čaše in trčili. Bil je svečan trenotek.

„Tu bi rad nekaj omenil,“ je dejal čez nekoliko časa Križaj, „nekaj, kar se tiče onih, ki imajo postati matere poznejših rodov. Toda, presvet je ta trenotek, presvet vam, gospod Majde, presvet mojemu tovarišu in meni, da bi govoril sedaj o tem predmetu, zato umolknem.“

Majde je prikimal, se zopet pokrtil, potegnil parkrat iz svoje pipe in nadaljeval:

„Študiral sem, dovršil sem gimnazijo in sem se odpravil na vseučilišče na Dunaj. Vpisal sem se na filozofsko fakulteto, postati sem hotel profesor ali kaj podobnega. Na tej dolgi poti skozi vso gimnazijo in na oni na Dunaju se je precej izpremenilo moje naziranje o svetu, se je ohladila moja mladeniška strast po tujini, z vsakim letom me je manj vlekel po slavi in časti. Kaj slava, kaj čast? Res je, s svojo slavo, s svojo častjo oslaviš in počastiš v tujini svoj rod, opozoriš jo, da je nekje na tej obli tudi skromna deželica, ki ima ob vsej skromnosti v sebi še vso in še večjo življensko silo kot jo imajo dežele velike in bogate in srečne, da tudi ona rodi velike duhove, ki pomagajo polagati temelje državam, da se razcvitajo in rasto ter tekmujejo z vesoljstvom. A s tem gradiš le tuja poslopja, da se dvigajo po tvojem zasluženju visoko in blesteče, tujcem v čast in blagostanje. Kaj ima od tega tvoja domovina, tvoj mali ubogi narod? Kadar padeš ti, izgine s teboj vred njeno in njegovo ime. Zatorej je prva in največja dolžnost vsakega izmed nas, da se povrne tja, odkoder je prišel. Tam je tvoj delokrog, tam zastavi svoje moči, da bodo vzcevele naše pokrajine v sreči in bogastvu, dušnem in materialnem! — Vidita, gospoda, jaz nisem trafil nikdar dragega časa s postopanjem in dijaškim ponočnjaštvom, kakor sem ga, žal, videl v tistih časih toliko pri svojih kolegih. Moja pot je bila od nekdaj ostro načrtana, da je ni bilo mogoče zgrešiti. Res je, sanjarstvo mojih prvih let mi je ukradlo marsikatero uro, marsikateri dan, da, celo mesec. Toda, ko sem se otreseel teh sanj, tedaj je nastopilo trezno in premišljeno delo. Mimogrede naj omenim, da ne pričakujem od človeka, ki ni v svoji mladosti imel takšnih sanj, ki ni ž njimi v srcu nikdar pozabil na ves svet okoli sebe, nič lepega, nič velikega v njegovi moški dobi. Takšen človek pozna pozneje edino le samega sebe, a ne vidi svojega trpečega sobrata ter ga zaradi tega tudi ne more dvigniti iz blata in obupa. — Mnogo sem čital, a kolikor se spominjam, najrajši znanstvena dela in vedno le s kritičnim očesom, nikdar površno. A česar mi niso

dale knjige, mi je dalo življenje okoli mene, ki sem se ga naučil opazovati že zelo zgodaj. Marsikaj sem videl, kar je napolnilo moje srce z žalostjo. Najhuje pa mi je bilo, ko sem bil na počitnicah doma in sem moral na lastne oči gledati, kako lahkomišno se zapuščajo stari naši domovi, naša očetovska gruda, ki so se je oklepali naši očetje krčevito s svojimi žuljavimi rokami, ki so bili nanjo navezani s sleherno žilico svojega telesa, ki so jo posvetili s slehernim udarcem svojega srca. Zapuščeni in osamljeni so stali in še stoje domovi, ki so se gradili s srčno krvjo in z veliko ljubeznijo. Trumoma so vreli ljudje čez morje, niti ozrli se niso nazaj na rodni krov v tihi bridkosti in s solzo v očesu, kakor bi šli na izprehod popoldne in bi se vrnili zvečer v zakurjeno sobo in odgrnjeno mehko posteljo. — Vstal je zjutraj sin ter rekel očetu: Danes ne bom delal. Odtod pojdem, čemu bi šel v vinograd ter se potil kot črna živina, ko lahko grem in lahko najdem lažjega dela, več počitka in več zaslužka, ki mi ga noben ne bo branil uživati s prijatelji do ranega jutra. Odšel je, prišel je v mesto v tvornico, sedel je in lenaril pri stroju, bral časopise ter postal gospod, ki je pozabil na svoj dom in na svojega očeta. Ako ni bilo drugače, je lahko za svojim strojem tudi zadremal, če ni bilo prevelike nevarnosti za roko ali nogo, ko je bil prejšnjo noč izpremenil v dan, toda v nedelaven dan, ki je pojedel sedem delavnih. Šele ko mu je alkohol izčrpal moči in mošnjo, se je vrnil, upognjen in brez mozga ter se je zgrudil pred starim domom na kolena, in glava mu je udarila skesano na očetovski prag. Ali bilo je prepozno! Na prejšnjem domu je gospodaril tujec, ni ga poznal; kjer bi bil lahko gospodar, je postal sedaj hlapec.“

Hlastno in skoro s tihim glasom je govoril sedaj Majde. Videlo se je, kako prihaja vsaka beseda iz globočine, kako notri kipi in vre, kako vse to čuti njegova duša.

„Gospoda, kmalu bom pri kraju, oprostita! — Ko sem vse to videl in še marsikaj drugega, tedaj sem se nekega dne vprašal: Kako pa smeš ti vse to obsojati, kdo ti je dal pravico, ko si tudi ti šel sam od doma, ko si zapustil rodni krov in si se spomnil nanj kvečemu tačas, ko te je hotelo uničiti in pogoltniti mesto?! Res je, da si šel po drugi poti, da si imel drugačne namene, a posledice so bile tiste. Tudi ti nisi varoval tega, kar je bilo varovati tvoja najsvetejša dolžnost. In tako, gospoda, je prišlo, da sem se vrnil, izgubljeni sin, na očetov dom, da sem tukaj, kjer mislim ostati do zadnjega svojega diha.“

Prijel je čašo in trčili so . . .

„Tako, sedaj pa, gospod Križaj, si lahko ogledava moje gospodarstvo, ako vam je všeč,“ je dejal Majde. „Prijatelj Strel bo gotovo rajši sedel tukaj, ko mu je že znano vse.

Strel je nehote pokimal, bil je globoko zamišljen, da niti slišal ni prav, kaj mu je rekel Majde. Šele ko sta izginila v veži, je umel. A tačas je prišla k mizi Marica ter prisedla.

* * *

Pozno je že bilo, ko se je začela razhajati družba pod lipo. Od reke je začel prihajati vlažen, mehak vzduh, ki ga je donášala večerna sapa. Okoli luči na mizi so plesale vešče, izprva v širokih, a čezdalje v ožjih kolobarjih, dokler jih ni pogoltnila svetloba in vročina. V gošči okoli poslopij je zašumelo, od začetka prav blizu, a takoj se je razvalovilo in se širilo dalje in dalje ter zamrlo s poslednjim vzdihom nekje v gorski rebri. Čez vrh pa je priplul mesec ter posrebril strehe in vrbovo listje radodarno in brezplačno. V mlinu se je začelo zibati, zapljuskala je voda čez kolesa, zaropotali so kameni, zaslišali so se glasovi.

„Nedelje je konec,“ je dejal Majde, „naše delo se pričinja.“ Krepko je stisnil desnico Strelu in Križaju ter izginil v hiši . . .

Marica je pospravljala z mize. Noseča v rokah prtljago in prazno posodo se je hipoma ustavila sredi dvorišča ter se ozrla nehote proti oni strani, kamor sta izginila ona dva. Toda kakor bi se bila nečesa domislila, je stresla komaj vidno z glavo ter odhitela v vežo . . .

Strel in Križaj sta zdaj ubrala drugo pot kot popoldne. Da bi prej prišla iz gošče, sta zavila navzgor proti veliki cesti, kamor sta dospela že čez četrto uro. Oddaleč sta že čula glasno govorico Polajevih gostov, ki so se vračali proti domu.

„Ali ti je žal, da nisva bila danes z onimile?“ je vprašal Strel.

„Z današnjim popoldnevom sem popolnoma zadovoljen,“ je odgovoril Križaj. „Kdo bi si mislil, da ima ta mož vse tako lepo in praktično urejeno! To je pač vzorno gospodarstvo, ki ga jaz na svoje oči še nisem videl nikjer. Škoda, da je tako na samoti! Koliko bi se kmetje lahko naučili, ako bi ga imeli vedno pred očmi!“

„Ne boj se,“ je odgovoril Strel. „Tudi v tem oziru bo deloval Majde, o tem sem prepričan. Za sedaj hoče samo svoje stališče

popolnoma utrditi in ko bo vse tako urejeno, kakor sam želi, tedaj nastopi. On je mož dejanja, dasi mehak kakor vosek in idealen kakor petnajstleten mladenič, pri vseh svojih izkušnjah. Takšnih mož nam je treba!“

„Res je,“ je pristavil Križaj.

„Sicer se mi pa danes neka reč zdi nekoliko čudna,“ je omenil Strel. „Glej, meni ni tako hitro zaupal svojega življenja. Mnogokrat sva bila skupaj, marsikaj sva prereševala in ukrenila, preden mi je nekega dne govoril tako, kakor je govoril tebi danes prvi dan, ko te je videl. Gotovo si napravil nanj posebno dober vtisk.“

„Morda pa je bilo zaradi tebe,“ je pripomnil Križaj. „Pozna te natančno, in ko je videl, da sem tvoj prijatelj, se mu je zbudilo zaradi tega nehote tudi zaupanje do mene.“

Umolknila sta ter hodila dalje. Ko sta prišla na ovinek, so se zasvetile skozi kostanje luči Polajeve gostilne.

Križaju se je nehote ustavila noga, in ozrl se je tja gori. Zazibala se je na durih senca, zazdelo se mu je, da je Milena. A hkratu z njo mu je stopila v spomin tudi Marica.

Stresel je glavo, pogledal še enkrat pod kostanje ter odhitel za tovarišem. —

(Dalje prihodnjič.)

Janko Glaser:

Pa kaj? . . .

Pa kaj bi s solzami pri nas?
Pa kaj bi žalosten obraz?

Prišla je tod, odšla je tod
in spet je prazna bela pot —

a še je vroča moja kri
in zdravja polna in moči —

in odpovsod gre pot drugam,
doklér je človek zdrav in sam!

in Nietzsche? Morda jo razume tudi Machar, zakaj Machar je kljub vsemu velik poet. Njegova pesniška sila bije iz vsake strani te knjige o Rimu. Knjiga sama pa ni globoka, ampak samo krasno pisan — pamflet.

„Rim“ je sad one vrste žurnalistike, ki je preplavila ves svet in je ena največjih nevarnosti za moderno kulturo, ker uničuje in nivelira s svojim vplivom vsak napredek. Za one, ki kažejo na veliki uspeh te knjige, pa imam kot odgovor še en citat iz že citiranega Krausovega spis: „Ein Feuilleton schreiben heißt auf einer Glatze Locken drehen; aber diese Locken gefallen dem Publikum besser als eine Löwenmähne der Gedanken“.

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

(Dalje.)

V.

Milena ni mogla spati vso noč. Ko je proti jutru nekoliko zadremala, se ji je zazdelo, da se je doteknila mehka roka njenega potnega čela. In ta roka je zdrsnila s čela na lase ter jih gladila nekoliko časa rahlo in nežno. Odtod je polzela na lica, in dvoje dolgih, tankih prstov je nalahko stisnilo od obeh strani njene ustnice, da so se morale zaokrožiti in napeti. A tedaj je začutila na svojem obrazu gorko sapo, videla je, kako se ji je približala lepa, kodrasta glava ter se sklonila k njej. Zadehteli so lasje, razpustili so se ter padli v pramenih po beli blazini, a na nje ustnah je tisti hip zatrepetal vroč poljub, da se je razlila nepopisna slast po njenih udih.

Ni se mogla geniti, ni se mogla braniti. Toda čemu bi se branila, saj je bila to njena prijateljica Marica, ki je bila stopila nevidno v sobo, to so bili njeni dehteči lasje, ki so pokrivali blazino, to so bila njena ustna, ki so jo poljubila.

„Oj, Marica, kako tiho si prišla, skoro sem se te ustrašila. Ali od kdaj znaš tako gorko poljubljati, da še zdaj drhtim blaženosti?“ . . .

Tu se je ustrašila, njene roke so se hotele dvigniti, vse se je hkratu uprlo v njej, a bila je kakor priklenjena. Na čelu so se ji pojavile mrzle potne kaplje. To ni bila več Marica, ki je bila sklo-

njena nad njo, to niso bili njeni lasje in to ni bil njen poljub. Nad njo je tlelo kakor živo oglje dvoje drugih oči, oči, ki jih je prvič videla včeraj zjutraj.

Začutila je, kako ji sili kri v lica od sramu in jeze, zakaj napadena je bila nenadno in zavratno. V njeno sobo se je drznil, k njeni postelji je stopil in ukradel ji je poljub, ki bi ga sicer ne bil dobil nikoli. In še vedno ni hotel od nje, še se je sklanjal, da bi jo poljubil vnovič in ustne so mu govorile: „Ali mi daš roko v slovo, Milena?“

Tedaj je zbrala vse moči, roke so se otajale, kri je zakrožila po njih, dvignila se je in pehnila ga je od sebe, da se je opotekel.

Globoko se je oddehnila in prsi so se ji olajšale . . .

Skozi okno so sijali prvi žarki vstajajočega dneva, po kostanjih so se že preletavali vrabci, spodaj so se odprla vrata. Milena pa je sede v postelji strmela v okno; njene roke so ležale pred njo iztegnjene po odeji ter še vedno trepečoe.

Ali se ji je sanjalo ali je bilo res? Zdelo se ji je, da je čula stopinje, ko se je nekdo oddaljil iz sobe, da jo je obletel prepih, ko so se zaprle duri za njim.

Naglo je skočila s postelje ter se začela oblačiti.

„Kaj naj pomeni to?“ se je vprašala poluglasno.

„Ako bi ne bila snoči mislila nanj, bi ne bil prišel k tebi po noči,“ ji je odgovoril neki glas.

Stopila je k zrcalu, da bi si pogladila lase. Vselej do danes je to napravila hitro in mehnično. A danes je postala tam dalj časa ter opazovala svoj obraz v zrcalu. Vse je hotela natančneje videti, lase, čelo, oči, lica in ustna. Nasmehnila se je, zableščali so se drobni beli zobje, naredile so se jamice na licih. Nekdo ji je pošepnil na uho: „Čemu se ravno danes tako gledaš, ko ti prej nikdar ni prišlo na misel?“

Hitro se je obrnila stran.

Sedla je na stol ob postelji. Privzdignila je nekoliko krilo, da bi se obula. Zasvetila se je majhna bela noga do gležnjev. Zamislila se je Milena in jo je opazovala.

Toda, kaj ko bi jo kdo zdajle videl? Kaj bi si mislil? Ko bi jo videl sedaj on, kancelist?

Naglo je obula nogavice ter jih podvezala. Še hitreje so bili na nogah čevlji, dasi so se tresle roke nenavadne razburjenosti. Ne da bi se bila ozrla po sobi, je hitela doli . . .

Spodaj so že pospravljale dekile po sobah in po kuhinji. Na ognjišču je gorel ogenj, plamen je rdečkasto barval na stenah visečo

kuhinjsko posodo, ki se je vsak hip zasvetila. A okoli je bilo še mračno. Skoro pa se je predručilo. Kakor zlato so se zasvetile naenkrat šipe velikega okna nad ognjiščem, zableščalo se je, zaiskrilo. Prvi solnčni pramen je šinil na ognjišče, za njim drugi in tretji, kmalu se je kopalo vse v morju svetlobe.

„Lep dan bo zopet danes,“ je dejala starejša dekla, ko je prinesla v kuhinjo vodo.

Milena je ni slišala.

„Skuhaj kavo, Tona,“ je dejala. „Jaz grem nekoliko na vrt, da pogledam po cveticah.“

„No, sedaj naj še to delam, ko ne vem, kje naj primem,“ je godrnjala Tona sama pri sebi. „Kaj neki ji je včeraj in danes? Saj ni bila nikdar takšna. Vedno je delala sama in še več, kakor je bilo njej odmerjenega dela. In sedaj tako! Hm, čudno je to, treba bo nekoliko paziti, kar samo ob sebi ni to, nekaj je moralo priti vmes.“

Tona je bila izkušena ženska, mnogo je že videla na svetu, a poleg vsega je imela še velik dar opazovanja. Takoj je videla tudi danes, da ni vse v redu, a najti ni še mogla vzroka, dasi so njene misli švigale semintja kot iskre. Toda kmalu bo pri njej vse jasno, to je vedela naprej, zato se je nenavadno hitro pomirila...

Milena je stopila na vrt. Na drevju, na grmovju, na cveticah, povsod se je svetila rosa. Bleščalo je, da je jemalo vid. Tako sočno, tako mlado je bilo vse, kar je klilo in rastlo, da se je Milena bala dotekniti s svojo roko celo najljubše svoje ljubljenske, v zatišju se skrivajoče vijolice, da ne bi jih oskrunila. Stopala je mimo njih, zamišljena in z lahko sklonjeno glavo.

A tedaj ji je zašepetal bezeg na koncu vrta:

„Zakaj si ga pa pehnila od sebe, ko je prišel proti jutru tako tiho, tako neslišno v tvojo sobo? Ko je stopil k tvoji postelji in te poljubil?“

„Ali tudi ti že veš to?“ se je začudila Milena. „Kaj naj bi storila drugega, ko me je tako prestrašil?“

„Ali bil je žalosten potem, to mi je povedal prijatelj mesec, ki je gledal v njegovo sobo in ga je videl, kako bridek nasmeh mu je potem ležal okoli usten, ko se je vrnil od tebe,“ je odgovoril bezeg.

„Jeli res? Toda, kaj mene to briga, saj ga še skoro ne poznam. Bogve, kdo je in odkod je, in kakšne so njegove misli!“

„Kdo da je? To že dobro ve tvoje srce, prijateljica moja. In kakšne so njegove misli? Bogve. — Čakaj, kaj pa, ako bi jih vedela prijateljica tvoja, Marica? Ali ni bila ž njim pri tebi?“

Milena je obstala. Tesno ji je postalo pri srcu, in nemir se je polastil nje duše.

„Marica?“

Kakor v sanjah je ponavljala:

„Marica? — Oh, pravili so mi, da je bil včeraj popoldne v mlinu . . .“

Stopala je dalje. Tedaj jo je prijel narahlo za komolec šipek, ki se je privil iz ograje, samo da se je dotaknil njene roke.

„Čemu si ga pehnila od sebe, ko se je sklonila nad tvoj obraz njegova glava?“

„Tudi ti že to veš? — Ali to so bile samo sanje, kako naj bi si bila pomagala?“

Pri teh besedah ji je postalo tako toplo, tako mehko okoli srca, hipoma je posvetil tja notri svetel žarek. Zavedela se je, jasno ji je bilo, kaj se je zgodilo ž njo.

Stopila je korak dalje, naslonila je svojo glavo na vrtno lesa in se razjokala . . .

Od hiše so se zaslišale moške stopinje, oče Polaj je prišel iz svoje sobe ter hotel pogledati k živini. Zazehal je, ko je stopil na prag in po stari svoji navadi pogledal najprej na nebo. Zadovoljen je bil s tem, kar je videl, zakaj zasvetil se je njegov obraz in pomencal si je roke. Nato jih je sklenil na hrbtu ter žvižgaje stopal proti hlevom.

Milena se je zdramila, hitro potegnila z robcem preko oči ter smuknila mimo njega, da jo je komaj opazil. A ozrl se je vendar za njo in celo nekoliko časa postal. Bogve, česa se je spomnil sedaj? Ali niso morda za hipec šli mimo njega davno prošli časi ter se doteknili njegove duše? Potegnil je z roko preko oči in preko levega senca ter stopil dalje . . .

Ko je stopila Milena v kuhinjo in si je dala opraviti pri ognjišču, se je Tona skrivaj ozrla nanjo. Njene oči so hotele s silo prodreti v Milenino notranjščino. Toda tudi sedaj niso mogle opaziti ničesar in Tono je jezilo, da so jo prevarile.

Mileni se je zabrisal sleherni sled solza okoli oči, ki so zrle sedaj jasno in čisto, kakor bi se ne bilo zgodilo nič posebnega. Tudi svoje delo je opravljala kakor navadno. Nič ni več kazalo, da bi se bilo v njej kaj izpremenilo . . .

In tako so potekali dnevi drug za drugim, kakor so potekali prej na Polajevini. Milena je cvetela kakor roža, bila je živahna kakor veverica in zvečer je pri delu prepevala z deklami, da so hlapci pri tem pozabili na svoje robate šale.

Oče Polaj pa si je navadno dejal ob takšnih prilikah:

„Zdrava je kot riba in nič je ne teži. Zakaj bi ne bila vesela?“
In tudi on je bil vesel. —

VI.

Kajdiževa Elza je povabila svoje prijateljice na črno kavo, Sredi vrta za hišo je stala lopa, popolnoma obrastla z vinsko trto, Skriven kotiček je bil to in miren, kakor nalašč ustvarjen za lenarjenje. Mnogokrat je tukaj sedela Elza sama, zlasti popoldne, z ročnim delom v roki in s knjigo pred seboj. Toda še rajša je imela okoli sebe veselo družbo, zato je povabila, kadar je le utegnila, semkaj svoje prijateljice, ki so imele skoro vedno dovolj časa, da so se odzvale. In takšni sestanki so trajali potem redno do večera. Kolikor pozneje je bilo, toliko težje so se razhajale.

Danes se je bilo nebo pooblačilo že zjutraj, in tenak in mehak dež je rosil na zemljo. Po trsnem listju je šumelo, kakor šumi v sobi, kjer se zapredajo sviloprejkice. Na streho je udarjalo enakomerno, melanholično, narahlo in brez presledka. Cvetice na vrtnih gredicah so pripogibale ter zopet dvigale svoje vence, vse se je zibalo, vstajalo in podrhtevalo, vse je šepetalo med seboj ter govorilo jezik, ki ga razumevajo samo mehke duše, samo gorka in izvoljena srca. Svinčenoobarvno nebo je viselo nad okolico, a odnekod je prihajala svetloba kakor skozi zastore, zmerna in blaga, svetloba, ki so jo začudeno in hvaležno pile človeške oči . . .

Takoj po prvi uri popoldne so se zglasile pri Elzi Berta, Ivanka in učiteljica Zora.

„Vendar enkrat!“ je dejala Elza Zori. „Vedno čepiš doma, nikamor te ni spraviti, samo vsako stoletje te vidimo za hipec. Kaj delaš vedno sama?“

„Ugaja mi tako,“ je odgovorila Zora. „Kaj hočeš, vsak je izveličan po svoje!“

„Kar na vrt v lopo, prosim,“ je silila Elza, „dasi je deževno, je vendar tam veliko lepše, pa tudi ne moti nas nihče. Dežnike pa odložite kar tukaj v veži!“

Kmalu je zadehtela na mizi črna kava in se kadila iz finih porcelanastih skodelic. Poleg steklene brušene sladkornice so bile nakopičene na malem krožniku egiptovske cigarete in zraven so stale užigalice.

„Oh, kako sem žalostna,“ je patetično vzkliknila Berta. „Kadar je takšno vreme, je z menoj bogpomagaj. Vse me boli!“

In da bi si pregnala to žalost, je segla po cigareti ter si jo prižgala. Kmalu je bila njena glava vsa zavita v dimu. Z majhno, skoro otroško roko je zamahnila parkrat mimo čela, da so se razpršili dimovi oblaki.

„Meni pa takšno vreme ugaja,“ je dejala Elza. „Iz človeka takorekoč izpere ono vsakdanjo okorelost in trdost, in na nje mesto stopi nekaj mečjega, nekaj božjega. Človeku se godi, kakor bi stopil iz tržnice v polumračno tajinstvenost samotne gorske cerkve.“

„Joj, joj, kako poetično, kako jetično,“ se je rogala Berta. „Toda, kdor govoriti kaj ne ve — ali kako se že glasi tisto —. Zato pustimo vreme, veliko imamo danes hvaležnejšega posla, da prerešujemo vsestransko in temeljito. Cigarete, dekleta, ali naj pušim sama?“

„Naj bo,“ je dejala Ivanka ter si prižgala, „da ne boš sama!“

„Kaj pa novega, gospodične?“ je vprašala Elza. Ve pridete večkrat v dotiko s svetom, nego jaz, zato povete kaj!“

„Čakaj, takoj!“ je dejala Berta. „Ali se še spominjate nekdanjega kancelista, Tomaža Križaja?“

„Kaj? Ali ga ni več v trgu?“ so vprašale hkratu vse tri ter se spogledale.

Berta se je zasmejala na glas.

„Morda je še,“ je dejala. „Toda, ali ni tako, kot bi ga ne bilo, kot bi bil že odšel po svetu bogvekam, tebe in mene ga je sram? — Ali se še spominjate nanj, ko je prve dni delal posete po trgu? Raca naj postanem, če sem že videla kdaj tako nerodnega človeka!“

„Tisto pa že ni res,“ je dejala naglo Ivanka. „Ko je bil pri nas, je nastopil kot človek, ki mu ni neznan salon.“

Berta jo je pogledala sumljivo od strani.

„Nekoliko pretoplo ga zagovarjaš, Ivanka. Ali so ti vseh njegovih dolgi lasje?“

Ivanka je zardela, izprevidela je, da se je prenaglila s svojo pripomnjo. Elza in Zora sta molčali.

„In sedaj hodi v pisarno in iz pisarne vedno za hišami in tudi v šolo in v svoje stanovanje izgine navadno pri zadnjih vratih. Ali je torej še v trgu?“ je vprašala Berta.

„Vseh se nas izogiblje, vse smo mu ničle, da veste, kakor bi bil sam bogvekaj,“ je nadaljevala. „Pa tudi gospodje in druge trške družine, vse mu je pena. Samo tistega Strelo se drži, ki je tako nadut in malo udarjen, in ki je delal vedno zgago v trgu.“

„Proti temu pa protestiram slovesno,“ je odgovorila sedaj Zora. „Strel je mož, kakršnih je malo! Ker ne pozna hinavščine, je ničvreden pri tržanih! Križaja še ne poznam natančneje, toda ker občuje s Strelom, ne more biti napačen.“

Ivanka je nervozno otrnila cigareto ter pogledala v tla.

„No, zagovarjaj ju kakor hočeš. Kako pa to, da ga ni nobeno nedeljo v našo družbo, ko zahajamo k Polaju? Ali smo mu premajhni ali preveliki? In veste li, kam hodi? Vsako nedeljo sta s Strelom v Majdetovem mlinu, to sem izvedela ravno danes. Po skrivnih potih se plazita tja doli in ostajata tam pozno v noč. Ali mislite, da hodi Križaj zaradi Majdeta, ki pravijo, da še govoriti ne zna in ki prihaja v trg v jopiču, kakršne so nosili še stari Slovani, in v hlačah, ki mu segajo pri vsej širokosti komaj do gležnjev? Ali ni morda tam neka druga oseba, Marica ji je menda ime, z napihnjenimi lici in s kmečkimi nogami sicer, a s polnimi rokami? Vprašam vas, častite gospodične?“

Zmagonosno je gledala po navzočih in puhala dim predse.

„Morda pa ni tako hudo,“ je dejala Elza. „Ko te človek posluša, Berta, bi si skoro mislil, da se malce preveč zanimaš za tega kancelista. Kdor graja, ta kupi!“

„Bravo, bravo,“ je viknila Ivanka in vse so se smejale.

Berta pa se je obrnila v stran ter podprla glavo z desnico.

„Z vami ne govorim več! . . .“

Tedaj se je pa zgodilo nekaj povsem nepričakovanega. Na vrtni poti so se začule stopinje, in kmalu nato se je pojavil ob vhodu v lopo — sam kancelist Tomaž Križaj.

„Dovolite, gospodične,“ je dejal s svojim zvonkim glasom, „ali ni tukaj gospoda Kajdiža? Reklo se mi je, da je v vrtni lopi, in trgovski pomočnik mi je pokazal semkaj.“

Ako bi bilo treščilo v lopo, bi ne bilo tako učinkovalo na navzoče, kakor se je zgodilo sedaj. Kakor bi se bil hipoma z drugega sveta prikazal duh, ki so ga klicale v šali, tako so se vse oči ozrle strahoma vanj.

Prva se je zdramila Elza. Stopila mu je nasproti ter dejala:

„Moj stric se je pravkar odpeljal v mesto in se vrne šele jutri.“

Zahvalil se je ter hotel oditi.

„Tega nam vendar ne storite, da bi tako hitro odšli,“ je dejala Elza ter mu ponudila stol. „Nekoliko časa vendar ostanite pri nas, da nam ne odnesete spanja.“

Križaj se je priklonil ter sedel. Elza je pozvonila, in kmalu je bila na mizi kava tudi zanj . . .

Od začetka je bil pogovor nekam prisiljen, a kmalu je postal živahnejši. Berta je gledala kancelista kljubovalno in je komaj odgovarjala na njegova vprašanja. Zdelo se ji je zamalo, da je prišel vprav sedaj, zakaj ves nastop njegov je pokazal že od začetka, da bo ostala s svojim mnenjem o njem na cedilu, da bo takoj vse druge pridobil zase. Saj so bile njene tovarišice vnete zanj še preden je prišel v družbo. Jezilo jo je vse to, in sklenila je, da mu o priliki že povrne, ker se ji je drznil zdaj na pot.

Kancelist pa ni bil niti v najmanjši zadregi. Vedel se je, kakor bi občeval ž njimi sleherni dan, neprisiljeno, domače.

„Kaj pa, gospodične,“ je omenil med drugim, „kaj mi boste odgovorile, ako sprožim med vami neko vprašanje? Glejte, malo časa sem tukaj, a zdi se mi, da tukajšnje razmere že precej dobro poznam. V prejšnjih časih je bila v Brinju čitalnica. V njej so se zbirali vsi sloji, v njej so bili člani obojega spola. Lepo je bilo v tistih časih povsod po Slovenskem. Mnogo dobrega sadu so obrodile čitalnice, mnogo navdušenja za našo slovensko reč so vcepile v mlada srca. Marsikomu je žal za njimi, želi si tistih časov nazaj. Toda vse se preživi in se ne vrne več. Čitalnice kot takšne so se preživele. Tok časa zahteva druga pota, in tu je brezmiselna vsaka sentimentalnost. Računati je treba z dejstvi, naj bo vzrok izpremembi kdor hoče in kar hoče. V Brinju je sedaj samo še neke vrste bralno društvo brez vsakega višjega smotra, in še to samo za moške. In kaj ima ženski spol? Toda, ne samo tukaj nikjer na deželi nima naš nežni spol od tistega časa nobene ambicije. Skrbi se za vse drugo, za potrebno in nepotrebno, a ženska je prepuščena sama sebi in ne ve, kam bi se dejala. Navezana je na moško družbo, ki ji je ideal največkrat samo gostilna, ali pa se zbira takole pri kavi in, oprostite mi, se navadi samo obirati svojega bližnjega ter tako otrpne za vsako vzvišeno misel. O ženskih vzvišenih nalogah se nahaja le redkokje pravi pojem, zakaj kar ne napravi preozki milje, napravijo knjige, ki se naročajo brez vsake izbire iz mesta ter sečitajo brez vsake kritike. Povsod sama poluomikanost!“

„O, seveda,“ je skipela Berta, ki se je čutila zadeta. „Vi moški ste na vrhuncu omike, ki ste svetilniki, ki ste ne vem še kaj vse, a me smo nič, prav nič! Oj, kako daleč ste zadaj, gospod kancelist! Ali vam še nič ni znanega o takozvani ženski emancipaciji?“

Križaj se je nasmehnil.

„Oprostite, gospodična,“ je dejal ter se priklonil, „morda mi je vendar nekaj znanega. Toda jaz imam o tem svoje posebne in zasebne misli. Kateri pameten človek bo oporekal, da naj bi ne imela ženska enakih pravic z moškim, da bi ne bila ž njim enakovredna? Saj ima prav tako velike in v nekaterih ozirih še večje dolžnosti do človeštva kot jih ima mož. Ali tu je vprašanje, kakšen namen ima ženska v vesoljstvu in kakšnega ima mož, namen, ki ji ga niso dale socialne razmere nobenega veka, pač pa namen, ki ji ga je odločila narava sama od začetka vseh začetkov. Meni bi pač bilo vseeno in menda tudi vsakemu drugemu pametnemu človeku, ako bi ženska nosila hlače in bi moral jaz kuhati, tudi mi je vseeno, ako ženska reže mrliča namesto kruha na domači mizi ali pa pridiguje s katedra, toda vseeno bi mi ne bilo, ako bi bila ta ženska, recimo, moja — mati! — Ženska emancipacija naj obstoji v tem, da se ji da čim najvišja naobrazba z ozirom na njen namen!“

V lopi se je kadilo, zunaj je še vedno naletal dež. Berta je stisnila ustnice ter umolknila. Ivanka pa je neprenehoma zrla v Križaja, ki se mu je svetil obraz, kakor bi bil oblit od večerne zarje.

„Kakor sklepam iz vsega,“ je pripomnila Zora, „je namen današnjemu vašemu govorjenju ta, da naj se osnuje pri nas žensko izobraževalno društvo ter da naj ga pomagamo ustanoviti me.“

„Nekaj takšnega, to je res,“ je pritrdil Križaj. „Jaz sam bi vam svetoval v marsičem, ako bi hotele. Pomislite, vse drugačno družabno življenje bi se potem začelo v trgu. — Toda, oprostite me, sedaj moram v urad. Razmišljajte o tem ter me potem obvestite, ako vam je prav. — Gospodična Elza, priporočite me, prosim, gospodu Kajdižu ter mu povejte, da se zglašim jutri ob tem času, ker imam nekaj uradnega govoriti ž njim.“

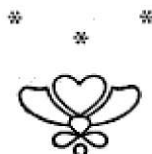
Vstal je ter se priklonil.

„Upam, da niste preveč hudi name, gospodična nasprotnica,“ je dejal Berti. „Zbogom, gospodične!“

Ko so se oddaljile njegove stopinje, se je Berta glasno zasmejala.

„Največji ženski ideal mu je ženska izobraženost, a sam zahaja k navadni mlinarici!“

„Bog ve, če je res,“ je omenila Ivanka skoro sama zase . . .

(Dalje prihodnjič.)

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

(Dalje.)

Ko sta sedela Križaj in Strel tistega dne pri večerji, se je držal Strel ves čas nekoliko na smeh. Vse, kar je govoril, se mu je zdelo smešno, dasi se je videlo Križaju vsakdanje, banalno,

„Kaj imaš nocoj, za boga, da se ne nehaš smejati? Kar nervoznega me delaš,“ je opomnil Križaj.

„Prijatelj, ne zameri, je odgovoril Strel. „Toda videl sem danes nekaj, kar me je spravilo v dobro voljo.

„In kaj bi to bilo?“

„Glej, popoldne po šoli sem šel nekoliko na izprehod. Ko pridem čez most tja do prvih njiv, začuden obstojim. Po njivi, kjer je rasel krompir, je hodil kmet s košem v roki ter sejal neko seme. — „Kaj delate, oče?“ ga vprašam. — „Žito sejem.“ — „Žito med krompir? Saj ga bo krompir zadušil!“ — „Nič ne de, žito zraste više kot krompir.“ — „Pa ga bo prej zadušil kot bo zrastle.“ — Ni mi odgovoril ničesar več, sejal je dalje in se ni zmenil zame. Kaj sem hotel, pustil sem ga in odšel.

„Kaj hočeš s tem?“ je vprašal Križaj zateglo.

„Ne sej žita, kjer raste krompir!“

„Ti si zloben, Strel! Nekaj si izvedel, pa govoriš v parabolah. Včasi si bil bolj jasen.“

„A danes nočem biti. Toda učiteljica Zora mi je povedala vse!“ Križaj je razumel.

„Joj, Strel, včasi si bil bolj duhovit. Ta primera zelo šepa!“ In zakaj še vedno takšen pesimist? Nič bi ti ne rekel, ako ne bi hodil v šolo k Majdetu. Nehvaležen učenec si!“

Strel je skomizgnil z rameni.

„Pustimo to,“ je dejal. „Vloga poboljševalcev sveta se je tudi že preživela. Kar je, to je, in s tem moramo računati. Iz blata se ne da napraviti piščal!“ —

VII.

Križaj je bil skoro vsak drugi dan v mlinu pri Majdetu. Po končanih uradnih urah je krenil tja doli in se je vračal pozno zvečer. Včasi je celo tam prespal, ako se je zamudil predolgo. Z Majdetom

sta imela dolge, zaupne in važne razgovore. Našla sta se bila dva človeka, oba idealna, oba delavna in navdušena za vse lepo. Dostikrat se je pridružil tudi Strel, poslušal ju, pritrjeval ali pa majal z glavo.

„Občudujem vaju,“ je rekel navadno, ko sta kaj sklenila, „toda hvaležnosti si ne bosta pridobila s tem.“

Včasi pa je dejal: „Joj, kakšna mladeniča sta še! Človek bi mislil, da sta pravkar pred maturo!“

Onadva nista odgovarjala na takšne opazke, pač pa sta ga poizkušala pridobiti zase, da bi tudi on nastopal aktivno, kadar bode treba. Toda vsak takšen poizkus se je izjalovil. — Nekega večera sta bila zopet Majde in Križaj sama pod lipo.

„To je torej jasno, da moramo najprej pridobiti zase našega kmeta,“ je govoril Majde. „Naše šole ne morejo storiti vsega, dasi imamo dobre, požrtvovalne učitelje. Preveliko število otrok, premalo šol, prekratka učna doba. Kaj se hoče, razmere so takšne! Kmet se mora torej predvsem bolj izobraziti, mora postati samostojen v naziranju. Toda, kje začeti? Starejši ljudje so trmastí, so okoreli do kosti, ž njimi se ne bo dalo dosti opraviti. In vendar moramo omajati tudi nje!“

„Vsekakor moramo najprej pridobiti starejše, ker imajo pravico nad mlajšimi,“ je dejal Križaj. „Razmere zahtevajo, da začnemo pri njih. Tu bi bila najboljša vsakotedenska predavanja, ki bi se raztezala na vsa vprašanja, gospodarska, politiška in druga. In pri teh predavanjih bi morali kmeta prepričati, kako so potrebne šole, bi ga morali privedi do tega, da bi nas sam prisilil, naj se nekaj ukrene za nadaljnjo izobrazbo njegovih sinov in hčera, ki so že izpolnili ljudskošolsko dolžnost. Najprej vcepiti veselje, potem bi se lahko delalo. Najmanjša skrb bi bila, da bi se potem napravili popolni načrti, kaj naj se poučuje in kako naj se poučuje.“

„Kdo bi pa poučeval? Naše učiteljstvo je že itak preveč upreženo in si mora pri teh sramotnih plačah iskati postranskega zaslužka, da nima nikdar proste ure. Zastonj ne bi mogli delati, a kje vzeti, da bi se plačali?“ je dejal Majde.

„Prepričan sem, da bi se vsak učitelj izprva rad žrtvoval brezplačno, ako ne iz drugega vzroka, vsaj spričo tega, da bi ljudstvo vendar prišlo do spoznanja, koliko je vreden dober učitelj ter bi potem samo sapo zaprlo onim, ki mu ne privoščijo koščka suhe skorje. Pa ne samo iz tega vzroka, pač pa tudi še veliko več iz ljubezni do te svete stvari, iz ljubezni do svojega naroda, bi vsak to storil radovoljno in z veseljem. Saj bi mu bili lepi uspehi naj-

lepše plačilo. — Toda jaz ne mislim, da naj bi tu poučevalo samo učiteljstvo, k temu bi se morali pritegniti tudi drugi sloji, tudi naše uradništvo, ki bi predavalo o svojih strokah. Tako bi se res počasi približali dobi, ki bi nam rodila svobodnega, samostojnega kmeta.“

„Moj Bog, kje smo še do tega! Toda prav imaš, obupati ne smemo, začeti je treba! Po malem začeti, ničesar se ne ustrašiti! A nekaj je treba ukreniti takoj. Po mojih mislih ne velja, da bi se kar naenkrat sklical kje kak shod ter bi privlekli tja nepripravljenega kmeta. To bi imelo malo uspeha. Najprej moramo posameznike pripraviti, po štiri, po pet jih skličimo ter jim razložimo to, kar mislimo obravnavati javno. Vsako nedeljo naj jih pride nekaj, in ko so se dovršile te predpriprave, potem skličimo skupen shod, ki mu gotovo ne bodo izostale dobre posledice.“

„Res je, kar praviš,“ je potrdil Križaj. „Pametna misel. Toda sedaj nastane vprašanje, kdo naj te ljudi pripravi, da pridejo k takšnemu pouku in kje naj bi se ta vršil?“

„Kar se tiče prostorov, so moji itak vedno na razpolaganje,“ je dejal Majde, „dasi so nekoliko od rok. Toda boljši so že zaradi tega, ker so na samem in takšnih sestankov tako hitro ne opazijo nepoklicani ljudje. Kar se tiče prvega, bi prevzel nekoliko jaz sam, nekoliko bi pa storila vidva s Strelom.“

„Strel? Hm, poskusimo! Ako bi jaz že sam poznal ljudi naokoli, bi me kaj takšnega nič ne skrbelo. Toda upam, da pojde Strel vsaj z menoj, ako ne drugega.“

„Nekaj konkretnega sva vendar danes sklenila,“ je dejal Majde zadovoljno. „Sedaj pa moraš večerjati z menoj. Marici sem naročil že prej, da pripravi. Potem te pa hlapec potegne do mostu. — Prosim, potrpi nekoliko, da pogledam v mlin.“ — V tem ko se je Majde mudil v mlinu, je prišla h Križaju Marica, ki je začela napravljati na mizo.

„Danes sta pa bila posebno zatopljena v svoje razgovore,“ je dejala. „Dvakrat sem šla mimo, pa niti opazila me nista.“

„Ali res, gospodična Marica?“ se je smejal Križaj. „Ali verujte mi, da sem vas videl, toda bili so res tako važni pomenki, da nisem niti utegnil pogledati za vami.“

„Saj tudi ni treba,“ se je šalila ona.

„Ni treba,“ je dejal tiho in skoro mehko. „A kdo bi ne gledal za vami, Marica?“

Pogledala ga je s svojimi velikimi, vlažno se svetlečimi očmi ter dejala: „Oj, vi ste poredni, gospod Križaj!“

Vstal je od mize ter pristopil k njej. Pogledal ji je globoko v oči ter govoril naglo, komaj slišno:

„Gospodična Marica, glejte, odkar sem vas videl prvič tukaj pri tejle mizi, odkar so tistega popoldne prvič pred menoj zasijale vaše lepe oči, od tistikrat —“

Umolknil je, Majdetove stopinje so se tisti hip zaslišale na pesku.

„Podvizaj se, Marica, lačna sva,“ je klical že od daleč.

In Marica je stekla v hišo, rdeča v obraz kakor pirh. —

* * *

„Nocoj grem rajši peš, hvala ti za voz!“ je dejal Križaj, ko sta se razhajala. „Lepa mesečna noč je, in po cesti ni prahu, ker je včeraj deževalo.“

„Kakor ti drago, toda konj je doma in hlapec ima sedaj tudi čas.“

Križaj je še stopil v hišo ter se poslovil od Marice. Bila je v zadregi, ko mu je podala roko ter mu ni pogledala v obraz. Hotel ji je še nekaj povedati, toda dekle so bile okoli, zato ji je samo voščil lahko noč ter odšel.

Majde ga je spremil do ceste, kjer sta se poslovila.

Na ovinku, kjer se je videlo k Polaju, je Križaj zopet postal kakor ono prvo nedeljo, ko sta bila s Strelom v mlinu. Gledal je nekoliko časa tja proti kostanjem, a luč je svetila samo iz sobe. Zunaj je bilo vse tiho in mirno. Od tiste nedelje, ko je šel prvič v Brinje, ni bil več pri Polaju. A sedaj ga je hipoma navdala misel, da bi stopil vendar enkrat tja gori. Pomislil je nekoliko, pogledal po cesti proti trgu, a v tistem hipu se je že obrnil ter krenil proti Polajevini.

Ko je prišel pred gostilno, se je dvignil nekdo s klopi pred vrati ter ga pozdravil. Bil je Polaj sam, ki se je hladil pred hišo. Šele ko sta stopila v vežo, kjer je na steni svetila luč, je Polaj spoznal Križaja.

„Oj, vi ste, izgubljeni sin!“ je dejal ter mu ponudil roko. „Vsi so prihajali, njega ni bilo, tako poje ona pesem. In res, samo vas ni nobeno nedeljo k nam. Vprašal bi bil že po vas, pa človek se navadi molčati pri gospodi. Samo, da vas še enkrat vidim, pa sem srečen!“

Peljal je svojega gosta v sobo, češ da je zunaj prehladno. „S čim smem postreči? Kaj za večerjo morda? Pol litra najboljšega?“

„Samo četrť prosim, večerjal sem že. Ustavil sem se samo mimogrede.“

„Razumem, razumem, kakšna komisija morda ali kaj enakega. Toda res, kaj vendar delate, kod hodite, da vas ni na izpregled?“

V tistem hipu je pogledala Milena v sobo. Prišla je bila navzdol po stopnicah in ni videla, kdo je prišel.

„Sem stopi in postreži gospodu,“ je dejal Polaj. „Jaz pogledam še v klet . . .“

Križaj je vstal ter ji stopil nasproti.

„Dober večer, gospodična!“

Milena je prebledela. Nje desnica se je rahlo tresla, to je čutil Križaj, ko jo je za hipec podržal v svoji.

„Nič vas ni k nam,“ je dejala, „in še danes tako pozno!“

„Časa ni, gospodična, vedno dovolj nujnega opravila,“ je odgovoril.

Pogledal jo je natančneje. Nič se ni izpremenil ta obraz od onega dne, ko ga je videl prvič, ko je tako mrzlično vplival nanj, da se je celo zdramilo njegovo srce in so govorila usta besede, kakršnih niso bila vajena. Vse kakor tisto jutro, toda vendar se mu je zdelo, da leži tam preko belega čela neka komaj vidna senca, ki je tisti dan še ni bilo.

Povesila je za trenotek oči, ko je videla, da jo opazuje, toda kmalu se je otresla zadrege ter dejala:

„Časa? — Pravili so mi, da imate za druge precej časa.“

„Tako? In kdo so tisti drugi, ako smem vprašati?“

Gledal ji je naravnost v oči, ko ji je tako govoril.

„Pa saj mi ni nič mari,“ je dejala ter hotela oditi.

Ujel jo je za roko ter potegnil bliže k sebi.

„Kdo so tisti? Povej, Milena!“ je izpregovoril tiho, strastno.

„V Majdetovem mlinu so . . . Marica je . . . ako že hočete vedeti.“

V nje očeh se je nenadoma pojavila rosa, in ustnice so se trdo stisnile.

„Pustite me,“ je dejala nato in se iztrgala. „Prinesem vam naročeno vino!“

Križaj je omahnil na stol ter si zakril obraz v roke . . .

Ko se je vrnila z vinom, je bila že popolnoma mirna, kakor bi se ne bilo zgodilo ničesar. V tem je pa tudi že zopet prišel Polaj ter prisedel. Milena ni imela torej tukaj ničesar več opraviti, zato je odšla in se ni vrnila tisti večer.

Križaj je pil nenavadno mnogo. Razburjen je bil, na Polajeva vprašanja je odgovarjal nakratko in naredko, kri mu je silila v glavo in nekoliko se je opotekal, ko je stopal proti domu.

Ponoči pa ni mogel spati, izpreletavala ga je vročina in bolela ga je glava. —

VIII.

Odlomek iz dnevnika Tomaža Križaja.

Brinje, 4. avgusta 188 ...

Dolgo je že, odkar sem prišel v Brinje, a dosedaj se še nisem domislil, da bi nadaljeval svoj dnevnik, ki sem ga pisal včasih s takšnim veseljem, kakor bi šlo za izveličanje. Da, včasih! Ali sedaj je vse drugače. Minila je komaj pomlad, minil dober mesec poletja odkar sem tukaj, a že se mi vidi, da se je svet zopet preobrn timer zopet zasukal naglo in z vso silo. Tako se je v mojem življenju zasukal sedaj že tretjič. Prvič, ko sem zapustil rodni krov ter odšel v svet, drugič, ko sem nastopil prvo svojo službo v samotni gorski vasi, a tretjič sedaj, po nekoliko mesecih najnovejšega mojega mučenja. Zasukal se je tako naglo, da me je vrglo vstran in sem padel na obraz. A dvignil sem se in še hodim, dasi boli in bo bolelo bogve kako dolgo. Kaj se je zgodilo? Potoval sem po deželi od kraja do kraja, učil in izpodbujal, da bi se urešničili načrti, ki sva jih načrtala z najboljšim prijateljem Majdetom. Samo en cilj mi je bil pred očmi, da postane naš kmet samostojno misleč človek, da se naš narod dvigne na kolikor mogoče najvišjo kulturno stopinjo. Vse drugo mi je bilo postransko, gorel sem samo za idejo, najzadnja je bila pri tem moja oseba. In vse je kazalo, da bo obrodilo seme, ki sva ga začela sejati s prijateljem, dober in svež sad. Dvigati so se začele glave, jasni se je začelo v njih, blestele so oči in iztezale so se roke proti luči, ki je zasijala v daljavi. A tedaj je prišel nekdo v zadnjem času in mi je zastavil lepo pot, da nisem mogel dalje.

„Čuj, prijatelj,“ mi je rekel, „Tvoji nameni niso pravi, škodljivi so in pripeljejo narod v pogubo. Ako se bo kmet preveč naučil, bo hotel biti gospod, zanemarjal bo delo, in kmetija pojde na boben za kmetijo. Pusti ga pri miru, kakor je, tako bo najbolje za cerkev in za državo!“ — Ugovarjal sem mu, izkušal sem pridobiti zase tudi njega, a mož je postajal z vsakim hipom bolj nervozen, rdel in bledeel je v obraz in nazadnje je zavpil nad menoj: „To je vse pretveza, to namišljeno delovanje in probujanje naroda, vse

samo, da se dvigne na površje tvoja lastna oseba in oseba Majdetova, da sedeta na nosilnice, ki vama jih bodo nosili oni, ki jih sedaj sleparita.“ — „Lažeš,“ sem mu odgovoril mirno. Toda pri srcu mi je bilo tako hudo, da bi se bil razjokal prevelike žalosti, ki se je nenadoma razlila po moji duši. Oni pa je dvignil palico, da me udari. Izbil sem mu jo iz roke. Tako se je začelo sovraštvo. Strel je skomizgnil z rameni, ko sem mu to pripovedoval, in dejal je neusmiljeno: „To sem videl že oddaleč, kako je prihajalo vedno bliže, in natančno sem preračunal uro, ko je imelo priti. Zato sem te svaril pravočasno, a ti nisi hotel slišati!“ Umolknil sem, čemu naj bi se bil razburjal. Od tistikrat se razdor med menoj in onim človekom veča, jaz sem prepričan, da on dela samo za svojo osebo, a on je prepričan o meni, da sem jaz tisti, ki delam samo zase. In pridobil si je že drugih, ki stoje za njim, da ga pravočasno povzdignejo na rame in samozavestno nastopa in kriči, kako velika in edino prava je njegova stranka. Midva z Majdetom sva v manjšini, in morda samo zaradi tega, ker je pravica na najini strani. Boj se je začel, preden je bila napovedana vojska. —

6. avgusta 188 ...

Ko sem šel sinoči na izprehod proti Gorenjam, sem zagledal pod klancem velik, težko naložen voz. Konji so počivali, voznik je sedel na obcestnem kamenu ter naslanjal glavo v roke, ki je ž njimi objemal svoj bič. Obupal je bil, da bi spravil voz do daljnega strmega vrha ter razmišljal, kaj naj počne z vozom, kaj s trudnima konjema. A na vozu je bilo blago vseh tržanov, ki so komaj čakali, da se jim dostavi. Prihajalo je ljudstvo, menilo se ter hotelo pomagati samo in z lastnimi rokami. Tedaj je pa stopil iz množice odvetnik dr. Raskav. Postal je ter pogledal na voz. Na vozu je bilo tudi njegovo blago in bati se je bilo, da se ne pokvari, ako ne pride pred dežjem do vrha in pod streho, zakaj temni oblaki so se vlačili po nebu. Ker je bilo torej na vozu tudi njegovo blago, zato je imel pravico govoriti. Razprostrl je svoje roke ter povzdignil glas: „Častiti poslušalci! Glejte, ta voz je obtičal, na njem je moje blago in je vaše blago. Da ne bo škode, ga moramo spraviti naprej. In moja misel je, da bi se dobilo še par konj, ki bi ga pomagali vleči do vrha. Ako bi to ne pomagalo, bi bilo dobro, da se izume stroj, ki bi se priklenil spredaj in bi vlekel z lahkoto to težo po najstrmejših strminah. In po mojem mnenju bi bilo to najbolje, zakaj stroj bi bil potem vedno pri rokah in bi se prepeljeval po tej cesti od

vznožja do vrha in od vrha do vznožja. Stroj bi bil pa deželni in bi lahko vlačil blago, ki je Majdetovo in Križajevo ter blago, ki je njunih nasprotnikov. Vse bi se spravilo do vrha. Kdor je za to, da se izume stroj, naj vzdigne roko!" In vsi so vzdignili roke in sklenilo se je, da se izume stroj, ki bi vlekel voz odspredaj. Zadovoljno je bilo ljudstvo ter vpilo: „Živio dr. Raskav!" Navdušeno se je razšlo in na poti proti domu je mladina vriskala, da je odmevalo daleč v gore. Voz pa je tičal pod klancem, konji so počivali, in voznik je naslanjal glavo ob bič. — Tedaj je prišla druga množica, pohlevni ljudje, sami božjepotniki. Pred njimi je stopal mož s križem na prsih, mlad mož črnih las in kakor oglje flečih oči. Obraz mu je rdel, zdravje mu je sijalo z napihnenih lic, in krepke bele roke so bile videti takšne, da bi same spravile voz do vrha. Privzdignil je voznik glavo, razveselilo se mu je oko in oddehnil se je rekoč: „Hvala Bogu, zdaj ste prišli pravi prijatelji, voz bo takoj na vrhu!" Ustavila se je množica, mož s križem je izpregovoril: „Preljubi moji v Kristu! Naložen je voz, ki ga vidite tukaj, z mojim in vašim blagom. Preobložen je in obtičal je. Treba ga je spraviti do vrha preden začne dež, zakaj oblačno je nebo in bliski se užigajo. Dobro bi bilo, da dobimo par konj, ki ga bo pomagalo spraviti naprej. A še bolje bi bilo, da izumemo stroj, ki ga bo potiskal odzadaj. In po mojem mnenju bi bilo to najbolje, zakaj stroj bi bil potem vedno pri rokah in bi se prepeljal po tej cesti od vznožja do vrha in od vrha do vznožja. Stroj bi bil pa deželni in bi lahko potiskal blago, ki je naše in ono, ki je Majdetovo in Križajevo. Vse bi se spravilo do vrha. Kdor je za to, da se izume stroj, naj vzdigne roko!" In vsi so vzdignili roke in sklenilo se je, da se izume stroj, ki bo potiskal voz odzadaj. Zadovoljno je bilo ljudstvo ter vpilo: „Tako je, živio naš gospod!" In šli so dalje svetlečih obrazov in sklonjenih hrbtov, zakaj šli so na božjo pot in nihče se ni več ozrl. — Ko sem šel danes zjutraj mimo, je tičal voz še vedno pod klancem, konji so počivali, voznik je naslanjal glavo ob bič. Opoludne pa je bilo čitati v pohlevnem božjepotnikov glasilu: „Dr. Raskav je na včerajšnjem shodu pod klancem hujskal ljudstvo, ki je hotelo spraviti voz do vrha, da naj se izume stroj, ki ga bo vlekel odspredaj, dasi je edino pravilno in mogoče, da stroj potiska odzadaj. Dobro vemo, zakaj je tako delal. Volilci, proč z dr. Raskavim ob volitvah!" Veleugledni list dr. Raskavega pa je pisal: „Na včerajšnjem shodu pod klancem je debelolični kapelan hujskal ljudstvo, ki je hotelo spraviti voz do vrha, češ, naj se izume stroj,

ki bo potiskal voz odzadaj, ko je edino pravilno in mogoče, da se voz vleče s strojem odspredaj. Dobro vemo, zakaj je tako delal. Volilci, proč z gospodom ob volitvah!“ . . . Sedaj je večer, pozni večer, voz tiči pod klancem, konji počivajo, voznik tišči bič v rokah in joka. Rad bi stopil k bližnjemu kmetu po par konj, a čakati mora strojev, sicer bi ga ubili božjepotniki ali privrženci dr. Raskevega ali pa oboji. Blago na vozu pa gnije in preperi, dež lije nanj, toča udarja, in kmalu bo zapadel sneg, da ne bo videti iz njega ne ojes in ne konj . . .

8. avgusta 188 . . .

Težko sem vstal, glava me je bolela in vrtelo se mi je pred očmi. Ne pomnim skoro, da bi bil spal tako dolgo, a dogodki zadnjih dni so vplivali name s takšno silo, da se me je lotila doslej nepoznana razburjenost in da nisem mogel zatisniti očesa do ranih jutranjih ur. Šele potem so mi zlezle oči skupaj prevelike utrujenosti in treba je bilo, da so jih odprli topli solnčni žarki, ki so se vsuli po mojem obrazu, po moji postelji in po sobi. Nisem mogel biti vesel lepega dne, ki se je nenadoma spel nad okolico, moreča melanholija in nepoznana malodušnost se je polastila moje duše. Tako tesno, tako dušljivo je bilo v moji sobi, kakor bi iz vseh kotov prihajali nevidni plini, ovijali se mojih nog, silili više in više ter že prodirali v moja pljuča. Zadušiti me je hotelo, moje noge so se opotekale. Komaj sem prišel do okna, da sem ga odprl. Sveža jutranja sapa mi je udarila v obraz, kakor mehka hladna roka mi je pogladila vroče čelo. Oddehnil sem se, olajšalo se je v mojih prsih. In tedaj sem pomislil, čemu se razburjam. Ali je potrebno? Ali je vredno? Ali ni res najbolje, da človek pusti vse skupaj, naj gre dalje po započetem tiru? Kdo bo ustavil vlak, ki drči po bregu navzdol brez vlakovodje, brez zavirača, z vedno večjo naglico, z vedno večjo silo? Naj bo ob tiru še toliko ljudi, ki iztegajo roke, ki si pulijo lase, naj jih bo med njimi še toliko, ki samo vpijejo in samo svetujejo, kako bi se dal ustaviti! Oj, domovina, polovica tvojega imetja je na onem vozu pod klancem, ki se ne more sam geniti nikamor, druga polovica je v tem vlaku, ki drči in drči navzdol in se ne da ustaviti, zakaj same besede še niso zastrle poti niti martinčku, da ne bi došel neovirano v grobljo na nasprotni strani! Ali nima prav Strel s svojim pesimizmom, s svojo krvavo ironijo? Človek bi obupal! — Toda ne, še je čas, saj je šele začetek, saj je šele nastopila ta nova struja! Ali niso še trdne naše

roke in zdrave naše prsi? Ali nimamo med seboj Majdeta, ki je čist kot solnce in delaven kot čebela? Pripravimo ga, da stopi na plan, da zapusti svojo samoto in stopi na vidik, ki bo z njega zadonela njegova beseda kot grom, ki bo z njega pokazala njegova roka, kje in kako je treba prijeti in ki bo prišla najprej tudi sama... Počasi in zamišljeno sem stopil danes v urad. Komaj sem stopil k svoji mizi, že je bil pri meni sodnik. Obraz mu je bil temen in glas osoren, ko mi je dejal: „Slišal sem, gospod kancelist, da se preveč pečate s politiko. Pustite to drugim, za državnega uradnika to ni! Svaril sem vas!“ Odšel je, ne da bi se ozrl. Opoludne sem ga videl, kako je zavil v lepo belo hišo poleg cerkve, in na pragu ga je z ljubeznivim smehljajem sprejel oni mladi človek, ki je zadnjič vodil božjepotnike mimo težko obloženega voza pod klancem. Stisnil mu je roko, in vrata so se zaprla za njima...

10. avgusta 188...

Ha, sedaj sem prost, popolnoma prost! Sodnikove besede so me hipoma osvobodile vsega dela. V urad bom hodil točno in natančno, sedel bom in pisal bom, a ko končam, stopim k oknu in zapalim si cigareto, zakaj sedaj se spodobi, da se navadim tudi pušiti, sedaj, ko sem tako velik gospod, da mi ni treba misliti na drugo, kot da pomagam kolikor mogoče mnogo uradnega papirja, da sedim, za kratek čas pišem in pušim. Sedaj tudi lahko natančno izračunim, kdaj se oženim, zakaj to spada tudi h kvarjenju uradnega papirja, k sedenju, k pisanju in pušenju. In to se bo zgodilo tem lažje, ker je moje srce mehko, dovzetno za ljubezen in vso lepoto, in ker bi mi niti izbirati ne bilo treba, ako bi jih smel vzeti vse, kar jih je na prodaj v trgu in okolici. Toda proč s šalo! Sam ne vem, kako se je moglo zgoditi, da se je prvi dan mojega prihoda semkaj iztegnila moja roka tako nenadoma in samoobsebi proti Mileni, sam ne vem, kako se je moglo potem moje srce tako tesno okleniti Marice! Obe sta podobi iz mojih nekdanjih sanj, različni po svoji zunanosti, enaki si po duši. Obe poznam že izza mladih dni, dasi sem mislil do zadnjega časa, da je samo ena! In zato se je zgodilo, da so se strnila naša pota, da pogrešam Mileno, ko sem pri Marici, da pogrešam Marico, ko sem pri Mileni. Kaj bo iz tega? Sedaj šele čutim, da mi izginjajo realna tla izpod nog, da mi izginja opora, ki se nanjo naslanjajo zdravi in praktični ljudje. —

(Konec prvega dela.)

idiom. Sicer pa je bila dalje časa v nekem nemškem vzgojevališču in govori še precej dobro nemški, — če le hoče. In kadar je z Jovanom, hoče. Pač zveni njen govor včasih, pri posameznih besedah »wie das feine Geklapper von kleinen Klöppeln, die an einer kostbaren Spitze arbeiten«, toda njen mehki glas omili vso trdost...

Tako piše Khuenberg, ki ne zna niti slovenščine, niti nemščine, o čemer priča ves njen spis. Vsak naš drugošolec bi ji črtal mesta, kakor so: „in der Kirche singt sie am Chor,“ „weißt du, Dorle, an was ich nun so oft denken muß?“, „in leuchtende, felle Farben getaucht“, „Frau Rebekka des Hausierers Galob, die sich so schwer erschreckt hat“, „im Stall des Mojobauern“ itd., itd.

Khuenberg, slabo ti pristoja poza sodnice Slovencev!

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

Drugi del.

Uspehi.

I.

Burja je pihala preko rjavih poljan, zaškripala so včasih stara debla, zamajale so se veje, toda posebno huda ni bila, kakor bi bila že od starosti opešala. Nikjer ni bilo še snega tisto leto, dasi je minila že polovica zime. Svetlo je sijalo solnce kakor poleti, in da ni bilo tisto malo burje, bi bili njegovi žarki raztajali še oni drobni led, ki se je napravil pred nekoliko dnevi ob robih posameznih mlak okoli Brinja. V teh žarkih se je kopalo dan na dan Brinje, so se svetile strehe belih hiš, je blestela cerkev s svojim visokim zvonikom. Ti žarki so privabili iz tal teloh in celo trobentice po rebrih, izpod suhe preperle trave po obsojnih obronkih je prišel svetil mladi svilnati mah, da so se videle od daleč velike zelene preproge, kakor bi jih bila tja pričarala prihajajoča pomlad. Odzvonili so bili božični prazniki, nastopilo je novo leto in nagibal se je že predpust, a nihče ni mogel pojmiti, da je letošnje zimo že vse to minilo, da je že vse bilo. Bila je sicer prijetna, toda nekam čudna in srčno tesnobo zbujujoča laž, ki je ž njo letos lagala narava sebi in svojim stvarjem. „Kakor upognjena in nagubana starka, ki si nadene deviško kratko krilce, svetle nogavice in široko-

krajen slamnik z zeleno rožo in ki si pobarva sive, redke lase, prav takšna se mi vidi letošnja zima," je dejal nekega dne Tomaž Križaj Majdetu. „Tega ne morem videti, vsaka reč naj bo ob svojem času!“ . . .

Že nekaj časa je bil Tomaž Križaj vedno zamišljen in potr. Bilo je, kakor bi ga bilo minilo vse veselje na svetu. Ne kakor mož v najlepših letih, sklonjen je hodil kakor starec, in njegovo oko je izgubilo mladeniški sijaj. Razburila ga je najmanjša neprilika, da se je posedal s stola na stol in dirjal iz kota v kot. Ko je sedel zvečer sam doma v svoji sobi, je navadno podpiral glavo v roke in ni se mu ljubilo delati. Strel je prihajal semtertja k njemu v sobo, sedel na stol za peč in si zapalil pipo. Navadno ni govoril ničesar, pihal je samo velike in goste oblake dima pod strop, zamišljeno zrl za njimi ter včasih pogledal prijatelja. Toda v teh pogledih je bilo mnogo, česar bi ne bil zapazil površni opazovalec. Ali kadar se je slučajno srečal tak pogled s Križajevim, je ta vselej umel njegov pomen. Podala sta si nato roke in se razšla brez vsake besede.

Nekega večera sta zopet tako sedela. Molk je bil v sobi kakor po navadi, od peči je prihajala mehka, božajoča toplota, proti stropu so plavali dimovi kolobarji, a na okno je rahlo, komaj slišno trkala burja.

Tedaj je v kuhinji nekaj zaropotalo. Zaslišal se je zategel, mozeg pretresujoč glas, takoj nato glasen otroški jok. Strel je prebledel in planil kvišku. Pipo jo s tresočo roko in naglo postavil v kot ter hitel v kuhinjo. Za njim je stopal Križaj.

„Kaj se je neki zgodilo, prijatelj?“

Strel je naglo odprl vrata ter ni odgovoril ničesar. Stopil je najprej k otrokom, vzel najmlajšega v naročje ter ga odnesel v sobo. Za njim so odhajali drugi.

Križaj se je ozrl po kuhinji. Tedaj je zagledal za ognjiščem na tleh Strelovko. Krčevito so ji bile stisnjene pesti in zvite, skoro zveržene so bile roke. Okoli usten so tiščale bele goste pene, a na čelu prav pod lasmi je črnel velik krvav madež. Pri padcu se je gotovo udarila ob železni rob ognjišča.

Križaj je obstal, kakor bi bilo treščilo poleg njega. Takoj je vedel, kaj se je zgodilo. Nepopisna bol mu je prešinila dušo, v tem hipu mu je bila jasna vsa velika nesreča prijateljeva. Šele sedaj je izvedel, da napada njegovo ženo najgroznejša izmed bolezni, božjast.

Strel se je naglo vrnil ter dejal:

„Prosim te, stopi nekoliko časa v sobo k otrokom, da se tam ne pripeti kaj zlega, jaz ta čas opravi tukaj vse sam.“ Križaj je molče odšel. Tolažil je otroke kakor je vedel in znal in posrečilo se mu je nazadnje, da jih je popolnoma pomiril. Med tem so pa bile vendar vse misli njegove osredotočene samo pri prijatelju, ki je opravljal v kuhinji tako žalosten posel. Sedaj si je bil na čistem glede izpremembe Strelovega značaja, glede njegovega pesimizma, ki ga je tako neljubo presenetil že ob prvem srečanju po dolgem času. In klonila mu je glava za trenotek doli na prsi in zazeblo ga je po vsem životu.

Iz kuhinje je bil slišati poluglasen šum, stopinje Strelove so rezko odmevale v tej tišini, ki je sicer vladala po vsem prostranem poslopju. Slišalo se je prelivanje vode, izžemanje rut, a nazadnje po dolgem času dolg, olajšujoč zdihljaj, kakor bi se bil odprl iz zemlje nov studenec ter poživil mrtvo okolico.

Skoro nato so se odprla kuhinjska vrata in vrata v sobo. Podprta ob Strelovo desnico je vstopila Strelovka ter šla proti postelji. Bila je bleda kakor vosek in čelo je imela obvezano s črno ruto. Ko je stopala mimo Križaja, se je izkušala nasmehniti, toda ustnice so ostale trde, samo stresle so se komaj vidno. Strelov obraz je bil miren, oko pod visokim čelom je gledalo srepo predse. Nekoliko sklonjena je bila njegova glava na desno proti ženini, kakor bi bila na tisto stran težja.

„Hvala ti, prijatelj,“ je dejal Križaju, ko je šel mimo njega. „Želim ti lahko noč!“

Križaj je odzdravil ter odšel natiho v svojo sobo. Nekoliko časa je še hodil po sobi gorindol s sklenjenimi rokami na hrbtu in s sklonjeno glavo. Nato se je razpravil, legel v posteljo ter ugasnil luč. Rad bi bil zaspal, toda spanec ni hotel na njegove oči. Obrnil se je v steno, da bi ne videl svetle noči, ki je navzlic zastorom pri oknu silila v sobo s svojo mesečino ter srebrila okvire pri ogledalu in podobah, visečih na stenah. Ali tudi to ni pomagalo, preveč so ga bili razburili nocojšnji dogodki. Vstal je, ogrnil površnik ter hodil zopet nekoliko časa po sobi iz kota v kot. Potem je stopil k oknu, odgrnil zastor ter se zagledal doli na opustošeni vrt in tja čez v zamrli hrib. Glava mu je bila vroča, žile na sencih so utripale, da jih je čutil. Naslonil je čelo na hladno šipo in za hipec zatisnil oči. Ko jih je zopet odprl, je videl, kako se je pod njim na vrtu zazibala senca. Nekdo je stopal po srednji poti proti koncu vrta, kjer so bila vrata na pot, ki je vodila v hrib. Pri vratih je nekoliko

postal, ozrl se kvišku proti oknu ter se za trenotek zagledal gori. Nato je privzdignil klobuk ter z roko potegnil preko čela. Sklonil se je, potegnil iz žepa ključ in odprl vrata. Dolgo že niso bila odprta, zakaj zaškripala so, da je Tomaž razločno čul njih hreščeči glas. Na vratih se je pozni izprehajalec še enkrat obrnil ter pogledal v okna. Hkratu se je iztegnila tudi njegova desnica, zakrilila v zraku pred obrazom in takoj zopet upadla. Izginila je takoj nato njegova senca za vrtnim zidom. Vrata so ostala odprta.

Križaj je spoznal Strela, prepričan je bil, da se ne moti. Toda kdaj in kako je šel doli, da ni on slišal ničesar? Kdaj so se odprla vrata od sobe, kdaj od predsobe, kdaj spodnja težka vežna vrata, ki so se odpirala in zapirala vedno le šumno in hreščeče? Strel je moral stopati oprezno in tiho kakor mačka, plaziti se je moral ob stenah in zidovih ter premisliti vsako stopinjo. Zakaj to? Čemu to skrivanje in tihotapanje? Kakšen namen mora imeti, da je zbrisal za seboj vsako sled?

Grozna misel je šinila Križaju v glavo. Hipoma mu je stopila sleherna beseda v spomin, kolikor jih je kdaj govoril Strel v svojem obupu. „Še vedno leži nad menoj, kakor je ležalo v prejšnjih dneh,“ je dejal tistikrat ob prvem srečanju. „In sedaj, danes, je gotovo leglo nadenj s podvojeno, potrojeno močjo, in njegove sile so omagale, njegova trdna volja se je strla in zrušila,“ je pripomnil Križaj ter se je začel naglo oblačiti. Hitel je, kolikor je mogel, a še nikdar se mu ni videlo, da bi se toliko časa oblačil, kakor sedaj. Trenotki, ki jih je potreboval pri tem delu, so se mu zdeli večni, dasi mu ni prišlo niti na misel, da bi si bil zapel vse gube, da bi si nateknil ovratnik. Napol oblečen je ogrnil površnik ter hitel navzdol. Ko je prišel do vrtnih vrat, ki je za njimi izginil Strel, je tudi on postal in vprl svoje oko tja gori na pot.

Mesec je svetil jasno in svetlo, na vsem obzorju ni bilo najmanjšega oblaka. Gori na poti je stal Strel nepremično in trdo, s hrbtom obrnjen proti Križaju. Klobuk je držal v roki, burja ga je majala semtertja. Naenkrat se je sklonil ter sedel na kamen, ki se je belil v mesečini že oddaleč. Klobuk je položil zraven sebe in glavo si je podprl v roke ter se sključil prav doli do kolen.

Križaj ni pomišljal dolgo. Stopil je nekoliko na desno od poti, kjer je rastlo mlado krivenčasto hrastovje ter v tej senci natihome stopal navzgor, da se je srečno priplazil Streli za hrbet. Ta ga ni zapazil. Bogve kako težke, kako razbeljene so bile njegove misli!

Skoro četrť ure je slonel Strel popolnoma nepremično, kakor bi bil mrtev. Burja se je igrala z njegovimi lasmi in z njegovo obleko, a on ni čutil ničesar. Naenkrat se je pa sklonil kvišku, njegova roka je segla v žep, in v mesečini se je zasvetila jeklena cev samokresova. Roka se je dvignila kvišku. —

Toda takoj je upadla, pred njim je stal Križaj, kakor bi bil zrastel iz tal.

„Stoj, prijatelj!“ je dejal resno. „Ali so ti pomrli že vsi otroci?“

Ljubeče, kakor mati svojemu otroku, mu je položil roko na ramo ter nadaljeval:

„Bolan si, dragec, pojdi z menoj, spremim te domov!“

Strel ni odgovoril ničesar, samokres mu je padel iz roke. Kakor mrtev se je zgrudil na kamen ter ga objel s svojimi rokami. Streslo se je njegovo telo, glasen jok je silil iz njegovih prsi.

Križaj je stal nemo ob strani. Uvidel je, da mu stori največjo dobroto, ako ga sedaj pusti na miru toliko časa, da se umiri.

Jok je polagoma ponehal, nastala je tišina. Tedaj je pa Križaj pristopil in ga prijel pod pazduho. Strel se je sklonil, pogledal prijatelja z dolgim pogledom ter stopal z njim tiho navzdol po poti.

Nihče v šolskem poslopju ni zapazil njiju odhoda niti prihoda. Ločila sta se na pragu brez besede ...

II.

Dolgo že ni bilo tako puste in dolgočasne nedelje, kakor je bila ona, ki je nastopila po opisanih dogodkih. Že v soboto popoldne se je bilo nebo prepreglo s temnimi, nizko visečimi oblaki, ki so zastrli naokoli vrhunce gora in hribov, da so bili videti kakor velikanske raztrgane zavesa. Od juga je zapihal vlažnohladen veter in proti večeru je začel naletati droben, kakor šivanke oster dež. Po noči pa se je jug pomešal z burjo in med dežjem so se gnetle bele snežinke. Plesalo in lovilo se je po zraku venomer in v velikanskem kolobarju, škripalo in zibalo se je drevje, vpogibalo grmovje. Po cestah in potih se je začelo kopičiti umazanobelkasto blato, izpod koles prihajajočih in odhajajočih vozov je brizgalo in škropilo blato na tlak in celo do zidov brinjanskih hiš. Brinjani so počepali po gorkih sobah in po zakajenih pivnicah, nobenemu ni prišlo na misel, da bi bil šel kam na izprehod. Čez dolgo časa je bila ta nedelja prva, da ni imel oče Polaj v svoji gostilni nobenega izmed navadnih brinjanskih gostov.

Križaj je po obedu legel v sobi na divan. Bil je danes zelo bled in zamišljen, njegov obraz je bil celo zabuhel. Pod očmi so se krožili veliki črni in nagubani kolobarji, njegovi lasje so bili zmršeni in zanemarjeni. Spal je prošlo noč zelo slabo in mučile so ga težke, moreče sanje. Zjutraj je vstal z vročo bolno glavo, tresle so se mu roke in pred očmi se mu je včasih stemnilo. Sedaj je hotel nekoliko odpočiti. Zamižal je, toda že čez nekoliko hipov je zopet odprl oči, ni se mu hotelo spati. Vzel je v roke knjigo, ki je ležala na mizi, odprl jo ter se zagledal vanjo. Obrnil je nekoliko listov, a tudi čitati se mu ni hotelo. Položil je knjigo zopet na mizo ter vstal. Nemirno je začel hoditi po sobi gori in doli. Težki so bili njegovi koraki, kakor bi bili ponoči izgubili vso svojo prejšnjo prožnost.

Tedaj je vstopil Strel.

„Slabe volje si, Tomaž,“ je dejal. „Tvoji koraki te izdajajo.“

„Res, prijatelj, že dolgo ne tako.“

„Ali naj ti delam družčino? Saj menda ne misliš iti nikamor v tako pasjem vremenu!“

Križaj se je ustavil in nekoliko pomislil.

„Dobro misel si mi vdahnil,“ je dejal čez nekoliko hipov.

„Zakaj bi ne šel kam? V lepem vremenu gre lahko vsak, zakaj bi ne šel jaz v takšnem?“

In res je takoj oblekel suknjo in vzel klobuk.

„Greš z menoj?“

Strel je odkimal.

„Bom rajši popravljaj naloge, pripraven dan je za to.“

„Pa zdrav!“ . . .

Ko je Križaj stopil na cesto, je potisnil klobuk niže, da bi ga ne odnesel veter in si je privihal ovratnik pri suknji čez ušesa. Roke je vtaknil v žep in krenil je po cesti naravnost iz trga. Naletalo ni več tako hudo, semtertja se je celo pretrgal oblak, da je zasvetila skozenj modra krpa in razveselila oko. A sapa je bila neprijetna in še neprijetnejše opolzlo blato pod nogami. Kmalu so bile umazane njegove hlače in oškropljena njegova suknja. Toda Tomaž je hitel dalje in se ni zmenil za te neprilike. Njegova notranjščina je pač odgovarjala zunanjim pojavom in zato so mu bili simpatični.

Na križišču cest je postal nekoliko hipov, a takoj nato krenil po poti na levo. Tu je bilo blato še večje in gostejše, da se je vdiral na nekaterih mestih do gležnjev, a Tomaž je vendar stopal

dalje in je kmalu stal na vrhu nad Majdetovim mlinom. Tu se je ustavil in šele sedaj je zapazil, da se cedi pot raz njegovo čelo in da se poti tudi po ostalem telesu. Odkril se je in si z robcem obrisal čelo ter stal tako nekoliko časa. Prijetno mu je bilo, ko je hladna sapa hladila njegovo čelo, ko se je počasi ohlajalo tudi ostalo telo. Toda hipoma ga je pretresel mraz, stresel se je in zašklopotali so mu zobje. Naglo se je pokrtil, zavil tesneje suknjo na prsih in stopal doli proti mlinu.

„Za božjo voljo, ali v takšnem vremenu ste si upali vun?“ je dejala Marica, ko jo je pozdravil.

Sedela je sama v kuhinji pri oknu in čitala Krsnikov „Testament.“

„Zakaj ne, gospodična Marica? Ali vam ni všeč, da se potruji kdo in pride zaradi vas tako daleč tudi v takšnem vremenu?“

Njegove besede so bile tople, njegov pogled je bil mehak in prav tako mehak tudi rahel pritisk njegove roke, ko se je doteknila nje belih prstov.

Marica je zardela.

„Seveda sem vam hvaležna za ta obisk, zlasti danes, ko ni doma mojega brata. Odšel je že včeraj popoldne v mesto, nenadoma je moral po nekem nujnem opravilu.“

Tomaž je bil presenečen. Dosedaj se še ni bilo zgodilo nikdar, da bi ne bilo Majdeta doma, da bi bil tako sam in nemoten z Marico kakor danes. To presenečenje se je pa takoj izpremenilo v neko zadrego, ki je prišla kar nenadoma in samoobsebi in ki si je ni vedel Križaj razložiti. Kar nekaj ga je začelo dušiti v grlu, da ni mogel najti prave besede, ki bi ž njo začel novi razgovor. Rešiti ga je morala Marica sama.

„Odložite, gospod Križaj,“ je dejala s svojim navadnim naglasom, „čakajte, pomagam vam, pa sedite nekoliko k meni. Še nekoliko popravim ogenj v ognjišču, da bo topleje, gotovo ste vse prezebli.“

„Ni tako hudo, gospodična Marica.“

Odvalilo se mu je od srca, zadrega je minila. V tem ko je ona popravljala ogenj, je sedel na stol blizu njenega. Potem je prisedla tudi ona.

Začela je ž njim govoriti popolnoma vsakdanje, navadne reči. Bila je vesela, dovtipna. A Tomaž je odgovarjal nakratko, skoro ni slišal nje izvajanj. Poslušalo je samo uho, misli njegove so bile obrnjene drugam. Iskale so nečesa globoko tam notri v duši in iz

tega nečesa se je moralo izcimiti dejanje, se je morala poroditi beseda na njegovih ustnih, beseda, ki bo izdala vso veliko skrivnost, ki jo je nosil zaprto že toliko časa v svoji notranjščini. Vedno više je sililo, bilo je že na jeziku, bilo je v očeh, bilo je na ustnih, razlilo se je po obrazu kakor večerna zarja, stopilo je v roke in drhtelo po vsem telesu.

Nastala je nekoliko hipov tišina, Marica ni imela povedati ničesar več. Naslonila se je ob roko in zrla skozi okno. Tam zunaj je trepetalo drevje, na vejah so se svetile velike deževne kaplje, nad griči so se trgali oblaki. Sanjavo je zrla njeno oko tja vun. V tem hipu se je skozi presledek prikradel svetel solnčni žarek ter poljubil njeno goste lase in se pomikal niže, na čelo, na oči, na ustna. Bila je lepa v tem trenutku, ko se je zaljubil vanjo celo solnčni žarek.

In tedaj se je tudi zgodilo, da se ni mogel več zdržati Tomaž Križaj. Moral bi bil imeti nadčloveško moč, da bi zadržal to, kar je sililo iz srca z neodoljivo močjo v tem trenutku njegovega življenja.

Iztegnile so se njegove roke hrepeneče in drhteče, zdrsnila so kolena na tla, klečal je v tem hipu pred njo in ji objemal kolena. Niti besede ni bilo iz njegovih ust, a šepetalo je srce, govorile so oči, klicale so roke: „Jaz te ljubim, ljubim bolj kot solnce zemljo, ljubim tako kot je velik svet in kot je vse veliko!“

Stresla se je Marica in se je obrnila k njemu. In slišala je, česar niso povedala usta in je verjela besedam, ki niso bile izgovorjene. Njena glava se je sklonila k njemu, njene roke, te bele, mehke in tople roke so se ovile njegovega tilnika, in približala so so majhna, vroča ustna njegovim, ki so jih sprejela drhteče in koprneče. Njeni dolgi lasje so se razpustili po tilniku in so zavonjali kakor roža, ko jo je poljubilo jutranje solnce . . .

* * *

Pri Polaju je sedelo tačas nekoliko kmetiških pivcev iz okolice. Težak dim se je valil po majhni sobi, iz zakurjene železne peči je uhajal vonj po premogu in kvaril zrak, da se mu je le težko privadil oni, ki je došel tja nanovo. Tem gostom je stregel oče Polaj sam, znal jih je najbolje zabavati sam, vedel je, kako daleč se pri njih sme z besedo in znal jih je potipati za pravo žilico, da ni prehitro usahnila njih žeja. K njim ni puščal Milene, ako ni bilo prevelike sile, zlasti ne tačas, ko so postajali preglasni in so začele padati prerobate šale.

Milena je bila odšla kmalu popoldne v svojo sobico in se tam zaklenila. Bilo ji je danes že ves dan tako čudno pri srcu, kakor še nikoli. Dasi je šlo vse po starem, vendar se ji je vsak hip zazdelo, da se mora kaj predrugačiti, ker ni vse v redu. A kaj ni bilo v redu, sama ni vedela. Prijela je to in ono reč v roke, ogledovala jo in jo hotela preložiti na drugo mesto, toda ko je že bila tam, je zopet videla, da je bil prejšnji prostor boljši ter jo je zopet prestavila. Dekle so jo začudeno gledale in majale z glavami, češ, kaj ji je, saj ni bila še nikoli takšna. Popoldne pa ji je postalo tako hudo, da ni mogla več prenašati navzočnosti drugih. Ko je bila sama v svoji sobi, je omahnila na postelj in zakrila glavo v blazino.

Ko je proti večeru prišla zopet v kuhinjo, so se poznali sledovi solza na njenih očeh.

Že dolgo ni bilo v Polajevi kuhinji tako tiho in žalostno, kakor tiste nedelje zrečer. Kaj je prineslo to mučno tišino tja notri tako nenadoma, tako brez pravega vzroka, kdo bi mogel to ugeniti! —

(Dalje prihodnjič.)

Donesek k življenjepisju Janeza Trdine.

Priobčil Davorin Majcen.

(Konec.)

Glasu o mojem tobožnjem političnem rovarstvu dala je po svoj prilici povod narodna propaganda, kojoj sam se zbilja posvetio. Južni Slaveni su većinom još strašno tupi, bez narodne svēsti, bez ponosa, bez ikakova čuvstva za svoje pravice i dužnosti. Mnogi su tako propali, da bi volili biti Nēmcī ili Talijani nego ono, što jesu. Medju rodoljubi, koji su vojevali proti ovomu sramotnomu nehajstvu, proti ovoj naj groznijoj nevolji, koja nas pritište, stajao sam ja uvek u prvoj vrsti ali borio sam se oružjem, dopuštenim Bogom i ljudmi: mirnim, strpljivim i uztrajnim podučavanjem. Već u mladjahnoj dobi širio sam narodnu svēst medju suučenicī, rođaci i vrstnici. Učiteljski stališ omilio mi je osim drugih razloga osobito i za to, jer mi je pružao tako krasnu priliku, odgajati mladi naraštaj u narodnom duhu. Kada sam došao iz Varaždina na Rēku te si razgledao položaj i okolicu, zaplakala mi je duša. Sva inteligencija bila se je narodu iznevērila; prosti puk čamio je u savršenom mrtvilu; siromah jedva je znao, da govori hrvatski, za Hrvata

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

III.

Temno je že bilo, ko se je vrnil Križaj v Brinje. Na mostu je postal in se naslonil na ograjo. Bil je utrujen od slabe poti, noge ga skoro niso hotele več nositi. Pod mostom je zaspano šumela voda, v trškem zvoniku se je oglašal čuk, a pri prvi hiši je brlela petrolejka, kakor bi bila oddaljena več kilometrov. Tam od sredine trga so prihajali na uho neubrani glasovi fantovske pesmi, a iz neke gostilne se je glasila harmonika in se je slišalo teptanje nog po taktu.

Tomaž je slonel nepremično, ni se mu ljubilo dalje. Navadno je vselej krenil naravnost proti domu, kadar se je vračal s kakega izleta, a nocoj niti mislil ni na dom. Današnji odločilni dogodek ga je tako razburil, da je vse vrelo in kipelo v njem. Neštevilno misli, druga nasprotujoča drugi, se je podilo po njegovih možganih, bežalo mimo njega, da ni mogel ujeti nobene in si je ogledati natančneje. Načrt za načrtom se je porajal v njegovi duši; a komaj se je spočel prvi v nejasnih konturah, že ga je izpodrinil drugi, prav tako nejasen in nepraktičen. Sedaj je bil zadovoljen sam s seboj in s svojim uspehom; a takoj za tem zadovoljstvom mu je leglo okoli srca nenadoma nekaj težkega in tesnega. Solnčni žarki so se menjavali s senco in z dežjem, vse se je mešalo, kakor aprilskega dne, ki ga človek ne more biti ne vesel in ne žalosten. Kakšna bode pomlad, kdo bi mogel to vedeti ob takšnih dneh?

Tema je postajala vedno gostejša, vedno bolj se je odmikala svetilka, vedno motnejši so bili nje odhajajoči žarki. Samo voda pod mostom je šumela vedno enakomerno, ni se dala motiti od ničesar.

Tomaž se je premaknil, da bi stopil dalje. A tedaj je zaslišal bližajoče se stopinje, hitre ženske korake. Naglo se je naslonil nazaj in je stal nepremično na prejšnjem mestu. Ko je stopala mimo njega, ne da bi ga bila zapazila, je spoznal Križaj v njej davkarjevo Berto. Težko je sople, hoja je pričala o njeni dušni razburjenosti. Na koncu mostu so nenadoma utihnile stopinje, gotovo se je ustavila. Križaj je osupnil, nekaj mu je reklo, da sedaj nima ničesar tukaj opraviti, zato je hotel natihoma oditi. A v tistem trenutku so se zaslišale druge stopinje, težke in skoro drsajoče.

Postal je zopet in se stisnil ob ograjo. Mimo njega pa je stopal trgovec Kajdiž. Tudi njegove stopinje so utihnile za mostom.

„Mlada, drobna Berta, ta punčka, kakor jo je imenoval Strel, in pa starikavi, debeluhasti, napol že sivi Kajdiž! Interesantno, jako interesantno,“ si je mislil Križaj. „To je torej tista emancipacija!“

Tik ob ograji je stopal dalje in tiho, da se niso slišale njegove stopinje. Na tem prostoru ni smel več ostati, moral je proč, bodisi kamorkoli.

Ko je prišel do gostilne „Pri zelenem drevesu“, je nenadoma krenil noter. Sam ni vedel, kako da so ga zanesle noge tja, kamor ni zahajal nikdar. V prvi sobi je sedelo nekaj trških obrtnikov, ki so se glasno razgovarjali med seboj ter si tožili o slabih časih, o draginji in velikih davkih. Nič več ni na svetu, namesto bankovcev kopica otrok, namesto egiptovskih mesnih loncev sam krompir in kislo zelje. Prej ob nedeljah črno vino in pečenka s solatico, sladko in kislo, a sedaj sama kisla solatica brez pečenke in brez olja. Vino pa, da bi človek znorel, ako bi mu ga kdo zlil za vrat. No, želodcu, hvala bogu, vendar še ne škodi!

Samo trenotek je Križaj postal v tej sobi, in že je slišal vse to. Mikalo ga je, da bi sedel za prazno mizo v kot. A v tem trenotku je prišla debeluhasta kmečka natakarica in mu je odprla vrata v drugo sobo. Nehote je krenil noter.

Ako bi se bilo spodobilo, bi se bil Tomaž takoj vrnil, zakaj okoli podolgaste, belo pogrnjene mize je sedela vsa trška elita, ki je navadno zahajala ob nedeljah k Polaju. Mučno mu je bilo in preklel je v tem hipu misel, ki ga je spravila nocoj čez ta prag. Toda ni se dalo pomagati, ujel se je bil sam, zato je bilo treba moško pretrpeti tudi to nepriliko.

Tudi v tej sobi je bilo že precej glasno. Rdeli so obrazi in svetile so se oči, po čašah se je penilo vino, pod stropom se je valil dim.

„Le bliže, gospod kancelist, le bliže! Vendar enkrat! Kam naj zapišemo?“ je vpil kontrolor. „Tukaj tik mene je lep prostor, kar zraven!“

Primaknil mu je stol in Križaj je prisedel. Z lahkim poklonom je pozdravil tudi druge.

Ivanka je zardela do las, ko ji je podal kancelist roko in sedel tik nje.

„Sedaj bomo pa lahko kaj zapeli,“ je dejal davkar. „Gospod Križaj je bil prej učitelj, mora torej znati.“

Križaj se je začel izgovarjati, toda pomagalo ni nič. Moral se je vdati in intoniral je ono znano:

„Po zimi pa rožice ne cveto . . .“

Simpatičen tenor je imel Križaj. Njegov glas in njegovi lepi dolgi lasje, oboje je bilo zelo nevarno ženskim srcem. Dasi niso peli drugi gospodje bogve kako precizno, je bila vendar pesem s Križajevo pomočjo precej ubrana. Pritegnile so tudi navzoče dame, peli so vsi naokoli. Tako se je zgodilo, da se je počutil Križaj v tej družbi kmalu mnogo bolje, nego si je mislil še pred nekoliko trenotki. Potegnil je krepko iz čaše, zardelo mu je lice, a od strani ga je grel ogenj iz Ivankinih oči, ki so bile neprenehoma uprte v njegov obraz.

Ko so končali prvo pesem, se ni dal tok več ustaviti.

„Še to!“ je vpil kontrolor. „Še ono!“ so zahtevali drugi. In pelo se je dalje brez konca in kraja.

Med petjem so se odprla vrata in je vstopila Berta. Križaj se je ozrl. Bila je v obraz rdeča in lasje ob sencih so bili nekoliko zmršeni. Sicer se je pa mirno ozrla po družbi in prav tako mirno je podala Križaju roko, ko ga je ugledala.

„Lepo je od vas, da pridete vendar enkrat v našo družčino,“ mu je dejala ter mu pogledala naravnost v oči. „Gotovo boste prihajali odzdaj še večkrat, ali ne?“

„Ali je doma vse v redu, Berta?“ je vprašal davkar. Dolgo te ni bilo za nami!“

„Vse, papa! Morala sem dekli toliko naročiti za jutri zjutraj, da ne bo treba tako zgodaj vstajati.“

Križaj je slučajno pogledal Elzo. Zapazil je okoli njenih usten komaj viden zaničljiv nasmeh, a tudi trn v njenih očeh, ko je pogledala Berto. Ta je mirno sedla poleg očeta in se je nedolžno smejala, kazoč svoje drobne bele zobe, ki so se bliskali izmed ozkih, češnjevordečih usten.

„A kaj, da ni nocoj še gospoda Kajdiža?“ je vprašal sodnik Elzo. Skomizgnila je z ramo ter dejala:

„Saj veste, da stric ni bil nikdar preveč točen, še tačas ne, ko je bil mlad, a zdaj se mi vidi, da je star.“

Berta jo je pogledala od strani. Srečala sta se njiju pogleda, in to, kar je bilo v njih, ni bilo prijateljstvo.

V tistem hipu je vstopil Kajdiž. Pozdravil je glasno ter začel stiskati roke vsem po vrsti.

„Eh, človek ni nikdar prost! Ti prokleti trgovski posli človeku še nedelje kradejo. Klanjam se gospe in gospodične! Zdravo, gospod Križaj!“

Njegov mastni obraz se je svetil, njegove tolste roke so se leno premikale od gosta do gosta. Sedel je in prijel za kozarec, ki ga je postavila predenj natararica. Visoko ga je dvignil in privzdignil glavo ter se ozrl po obmizju.

„Živela gospoda! Tako se pije na vaše zdravje!“

In izpraznil je kozarec do dna ter ga trdo postavil na mizo. Potem pa je pogledal Berto, pomežiknil ji z desnim očesom ter se nasmejäl . . .

Družba je postajala vedno bolj razposajena, kolikor pozneje je bilo. Nobenemu ni prišlo na misel, da bi že odšel. O polnoči pa se je nenadoma dvignil kontrolor ter se naslonil z iztegnjenimi rokami na mizo.

„Gospoda! Lep večer je danes. Takšnega slavlja že dolgo nismo imeli, zato pa ne sme biti nocoj brez slavnostnega govora. Predlagam torej, da se izvoli slavnostni govornik, pa da nam govori vsem iz srca.“

„Dobro, dobro, bene!“ je vpilo vse vprek.

„Kako volimo?“

„Na vžigalice. Kdor potegne najkrajšo, mora govoriti.“

Vlekli so, najkrajšo je potegnil Križaj.

„Živio, gospod Križaj govori!“

In vstal je Tomaž Križaj in je začel govoriti.

„Čestita gospoda! Nisem si mislil niti v sanjah, da mi bo danes dana prilika govoriti tako čestivredni družini. Priromal sem tujec med vas od nekod, pojavil sem se med vami nenadoma in morda celo nehote, a vi ste me sprejeli z odprtimi rokami, zato se spodobi, da se vam pred vsem najsrčneje zahvalim za vašo prijaznost. Slučaj je nanesel, da sem postal nocoj slavnostni govornik. A kakšna je ta slavnost, kaj obhajamo nocoj? Mislim, da vam govorim vsem iz srca, ako trdim, da velja ta slavnost naši lepi slovenski domovini, da je torej moja dolžnost govoriti samo o njej, kako naj bi cvetla, rastla in postajala dan za dnem slavnejša, imovitejša in bolj spoštovana. Vsaj tako slavna, imovita in spoštovana kakor zasluži! In kako in kdaj se bo to zgodilo? Samo tako, čestita gospoda, da bo vsak izmed nas izpolnjeval dolžnosti ljubezni do nje in samo tedaj ako jih bode res izpolnjeval. Mi vsi, tudi dame, vsi moramo stati na braniku in ne smemo niti trenotek izpustiti iz

vidika sovražnika, ki se je, žal, pojavil med nami samimi. Glejte, dosedaj smo hodili roko v roki vsi brez izjeme, skupno smo se branili, skupno vihteli bojno kopje, a sedaj kažejo znamenja, da je satan zasejal ljuljko med pšenico, da nas je razdvojil ponoči ko smo spali brezskrbno, da se je priplazil k nam med meglo in temo, Znamenja so tukaj, ki ne lažejo, žalostna znamenja. In tako se bo zgodilo v kratkem, da se bomo morali boriti proti lastnim zaslepljenim bratom, in ta boj bo hujši, kakor boj s tujcem, ker se bodo trgala zraven srca in bodo plakale duše.“

„Res je to,“ se je oglasil kontrolor. „Toda, kdo bo jemal to tako resno sedaj opolnoči? In kaj nas to briga? To naj izvojujejo drugi. Dixi!“

„Tako je, govorite kaj drugega! Nocoj ni čas za to, nocoj se hočemo smejati, hočemo peti, torej udarite na druge strune,“ je pritrdil sodnik in bobnal v zadregi s prsti po mizi.

Toda Tomaž Križaj se je razvnel, sedaj ni mislil, da bi odnehal.

„Dovolite, da nadaljujem, kmalu dokončam! Samo še nekaj mi je na srcu in to se lahko odda dalje takoj. Glejte v kratkem bodo nove volitve v državni zbor. Ako hočete, da rešimo svojo čast, zavzemimo se za moža, ki je neomadeževan v vsakem oziru, ki je marljiv in delaven kakor mravlja, poštenjak od nog do glave. Ne najdete ga njemu podobnega daleč naokoli, ne prekosi ga noben. In ta mož je gospod Majde. Njemu se zaupajmo, njega postavimo za kandidata! Uničimo nasprotno nakano začasa, da se nam ne bodo smejali tujci, da bode ponosno vihral prapor svobode v solncu naše slave! Živela naša domovina! Naprej zastava Slave!“

Zapel je Tomaž Križaj, in jasen in srebrnočist je bil njegov glas. Njegov obraz se je svetil, kakor bi bil oblit od večerne zarje, njegova glava je zrla ponosno po sobi. Toda Tomaž Križaj je moral peti sam, drugim so klonile glave, zrl so v zadregi pod mizo.

„Čemu bi se vtikali v reči, ki nas nič ne brigajo? Majde in vi poučujte tiste zabite kmete tam v mlinu, da vas bodo še enkrat pretepli. Drugega dobička ne boste imeli od tega, je dejal sodnik.

„He, he, he,“ se je smejal Kajdiž. „To bi se pa res utegnilo zgoditi.“

Elza se je zaničljivo nasmihala, Berta je gledala pod mizo, a Ivanka je nervozno mečkala konec namiznega prta med svojimi belimi prsti. Druge dame so se držale resno in dostojanstveno, nobena ni trenila z očmi.

„Torej boj je pred durmi,“ je dejal Križaj samozavestno. „Mi se ga ne bojimo. Ako nimamo na svoji strani vas, je to sicer žalostno, a še bolj žalostno bi bilo, da bi res ne mogli dobiti drugih in takšnih mož, ki mislijo in delajo, kakor mislimo in delamo mi!“ ...

Polagoma se je začela prazniti soba. Odšli so bili že vsi, samo kontrolor z Ivanko in notarjev sollicitator ter Križaj so še ostali.

„Vi ste velik idealist, gospod Križaj, to se pravi po domače — tepec,“ je dejal kontrolor Križaju. „Ali ne umete, da vas sodnik lahko ubije z eno samo besedo? Takoj boste neškodljivi, ako nečete razumeti!“

„Naj se zgodi, kar se hoče, proti svojemu prepričanju ne bom delal nikoli,“ je odgovoril Križaj odločno.

Ivanka ga je pogledala naravnost v oči in v tem pogledu je bilo nekaj, da je Križaj osupnil. Občudovanje, vdanost, ljubezen, vse se je zazrcalilo v njem nenadoma, a jasno in nedvomno. In Križaju je bilo v istem hipu tako hudo pri srcu, da bi se bil razjokal.

Ko so šli proti domu, sta hodila kontrolor in sollicitator naprej, a za njima je stopal Križaj z Ivanko.

Tesno je hodila Ivanka poleg njega. Njena laket se je često dotaknila njegove, njeni prsti so se včasih kakor slučajno srečali z njegovo roko. A ko sta dospela na trg pred šolo, tedaj se je hipoma ustavila ter se obrnila proti njemu. Nje glava se je približala njegovi in zasklel ga je pogled njenih oči.

„Gospod Križaj, jaz vas — spoštujem, jaz vas — ljubim!“ ... Tisti hip je že bil Križaj sam, njene nagle odhajajoče stopinje so odmevale po tlaku.

IV.

Bilo je nekoliko dni pozneje.

Po Brinju se je raznesla vest o Križajevi zaroki z Marico; kakor ogenj se je širila od hiše do hiše. Nihče ni vedel, kdo jo je zanesel, prišel je nekdo od nekod, vtaknil plamenico v slamnato streho in začelo je goreti.

Berti je padla knjiga iz rok, ko je zaslišala to nenadno novico. Skočila je kvišku, ogrnila mantiljo ter tekla preko ceste k Ivanki. Vsa zasopla se je ustavila šele v kuhinji, kjer je Ivanka likala perilo.

„Ali veš sedaj, zakaj se je tako potegoval za Majdeta? Vedela sem, da je hinavec, da je koristolovec in nikdar nisem zaupala njegovim sladkim besedam. To je maček, ki spredaj liže in zadaj praska. In glej, prav sem imela. Nobena od nas ni bila vredna, da

bi se ji približala ta tako visoka in učena glava. Treba je šele bilo gospodične mlinarice, da nam je pokazal, kako ugledne smo v njegovih očeh.“

„Toda o čem in o kom pravzaprav govoriš? Jaz te ne razumem,“ se je začudila Ivanka. A nje lice je hipoma prebledelo in nje oči so bile preplašene.

„O kom? Ali ne poznaš več tistega Križaja, ki vodi vso politiko naše okolice, ki je pameten kakor protestantovski pastor in neumen kakor noč? Zaročil se je z Majdetovo sestro, tisto Marico, ki ima lepe oči in velike noge.“

Ivanka se je tesneje oprijela stola.

„A kaj te to briga?“ je dejala čez nekoliko časa popolnoma mirno. „Saj ti si mu vedno nasprotovala, kako naj bi se ti bil približal? Ali sedaj vidim, da je bilo tisto nasprotovanje samo namišljeno, sedaj vidim, da so bile tvoje misli bliže njega, nego se je videlo.“

„Kaj blebečeš? Za ves svet bi ga ne bila vzela, kvečemu ako bi bil sam na njem. Pa jezi me največ zaradi vas. Ali ste zato prišle na svet, da boste obsedele in da bodo hodili takšni ljudje mimo vas s škodoželjnim smehljajem na ustnah in z veseljem v srcu, da sedite?“

„Pustiva to, Berta! Ali pa veš nekaj drugega? Danes se je govorilo nekje o neki mladi gospodični, ki ima skrivne sestanke s starim — Kajdižem. Ali ti je morda kaj znanega? Pravijo, da občujeta jako intimno.“

Berta je prebledela. Ugriznila se je v spodnjo ustnico, da so se poznali v njej zobje in stisnila je drobne pesti.

„Kdo je to pravil? Z imenom na dan!“

„Ne razburjaj se, Berta! Glej, hotela sem ti samo pokazati, koliko se sme verjeti takšnim novicam, ki jih trosijo dvomljivi elementi v svet v svojo radost in korist. Prav tako malo kakor to zadnjo novico o tisti mladi gospodični, verujem ono o Križajevi zaroki.“

„Verujem, verujem ti Ivanka!“ je dejala Berta porogljivo. „Toda nimam sedaj več časa. Zbogom!“

Obrnila se je in naglo odšla po stopnicah.

Ivanka se je naslonila na desko, ki je na njej likala, in zakrila si je obraz v dlani. Dolgo je slonela tako nepremično, a potem je dvignila glavo in se je zazrla tja vun skozi okno. Solnce je stalo jasno na nebu, drevje se je zibalo v rahli sapi, oddaleč so črnili jelovi vrhovi. Njen pogled je splaval tja v daljavo, zahrepenel je nekam

za tretjo goro. Njena ustna so se narahlo stresla, tiho, neslišno so govorila: „In vendar ga moram ljubiti in ga bom ljubila z vso dušo in z vsem srcem!“

Razjasnil se je njen obraz, kakor bi ga bil poljubil prvi pomladni solnčni žarek . . .

* * *

„No, kaj se danes zopet držiš kakor slabo vreme? Ako ti ni prav, ti je odprta pot kamor hočeš,“ je dejal Kajdiž Elzi med obedom.

Elza ni odgovorila ničesar.

To ga je razjezilo.

„To je zahvala, da sem te vzel k sebi, da sem te pobral takorekoč z ulice in te rešil blata in nesnage. Ko se je tvoja mati spečala s tistim lopovom, ki ni imel drugega nego grški nos in tiste dolge ciganske lase, kdo je bil tisti, ki jo je vzel pod streho, da niso kazali za njo ljudje, ki so bili še bolj malovredni od nje? Ali nisem bil jaz tisti? Jaz, stari Kajdiž, kakor mu sedaj praviš ti. Skrbel sem zate, kakor bi bil tvoj oče, vse si imela, kar si pozelela sama, a zato moram gledati tvoj čemerni obraz in tvoj strupeni pogled. Zato me še opravljaš.“

Elza je še vedno molčala.

„Ne odgovoriš ničesar? Slabo vest imaš. Povem ti pa, da nisem voljan prenašati tvoje sirovosti dalje. Ali se vdaj ali pojdi! Jaz sem tukaj gospodar!“

Obrnila se je proti njemu in povzdignila glavo.

„Dobro vem, da ste gospodar vi; toda ali vam nisem delala vse svoje življenje kakor črna živina? Ali vam nisem stregla v boleznih ter prečula pri vaši postelji nešteto dolgih in tesnih noči? Ali vam nisem bila dosedaj dober otrok, za kakršnega ste me nekdanj sprejeli in mi obljubili, da boste skrbeli zame vedno, kakor bi bila vaša lastna hči? Ne očitam vam ničesar, a to razmerje z nekdanjo mojo nevredno prijateljico je za vas presramotno! Prav tako bi bilo presramotno zame, ako bi živela zraven nje, če jo vzamete vi! Prevarala me je ona, prevarali ste me vi, zato se ne čudite, da so tako pikre moje besede! Toda zapomnite si, še klicali me boste, zakaj ž njo ne boste srečni! Kadar vam bo pa prav hudo, spomnite se mojih sedanjih besed, morda vam odleže. Jaz se odpravim od tukaj še danes. Zbogom!“

Vstala je ter odšla iz sobe.

Kajdiž se je naslonil v stolu in strmel predse. Ustnice so se mu tresle od jeze, oči so se mu izbulile ter zrle za njo, kakor bi bile steklene . . .

Po trgu je zašumelo. Dvoje tako važnih novic ni bilo karsibodi. Križaj se ženi, Kajdiž ima razmerje z Berto, torej bo tudi iz tega nekaj . . .

Popoludne je prišel davkar nenadoma iz urada domov. Poklical je Berto v svojo sobo ter zaklenil vrata za seboj. Slišalo se je vpitje, a polagoma se je ublažilo in nazadnje popolnoma utihnilo. Čez dolgo so se zopet odprla vrata, in davkar je stopal ravno kakor sveča naravnost h Kajdižu.

Kaj in kako sta se pomenila med seboj, kdo bi mogel vedeti? Toda davkarjev obraz je bil tako čist in jasen, ko se je vračal od Kajdiža, da je vsak lahko ugenil, kako se je vse izteklo gladko in v njegovo zadovoljnost.

Še tisti večer pa je izginila Elza iz trga . . .

* * *

Strel je zopet posetil Križaja po večerji. Prišel je s pipo v ustih kakor po navadi ter molče sedel za peč. Križaj je ležal na divanu, pušil cigareto ter gledal za dimovimi kolobarji, ki so se lepo dvigali proti stropu.

„Torej ti se ženiš,“ je izpregovoril Strel čez nekoliko časa.

Križaj je samo skomizgnil z ramo ter potegnil iz cigarete.

„Morda misliš, da sem ti prišel odgovarjat? Da ti začnem slikati vse prijetnosti zakonskega življenja, kakršno sem živel in še živim jaz? Ne, Tomaž! Prav nasprotno, jaz ti prav resno svetujem, da se oženiš čimprej!“

Križaj se je dvignil in začel hoditi gorindol po sobi. Ustavil se je pred Strelom ter vprašal:

„In kakšni so razlogi, ki so te privedli, da mi tako dobrohotno svetuješ?“

„Poslušaj! Edina rešitev zate je zakon. Ta ti še utegne izbiti iz glave tisti neumni idealizem, ki ti bo sicer zavil vrat prej ali slej. Škoda bi te bilo, pameten fant si drugače. Izvedel sem zopet, kakšno neumnost si napravil v svoji gorečnosti zadnjo nedeljo. In še opolnoči, ko vse že spi, si šel pridigovat in ko je bilo že vse pijano. Sedaj ve to ves trg in zasluga našega kaplana je, da se ti smejejo celo stare babnice. Veruj mi, mi ne opravimo ničesar proti nasprotnikom, premalo nas je, a za njimi je masa, ki nas sovraži

in ki si ob njej polomiš rebra in razbiješ glavo. Čakati moramo, da se to preživi samo, potem nastopimo mi ali pa nastopijo naši nasledniki.“

Tomaž je zrojil.

„Kdo te je podkupil, Strel? Ali smo res že tako daleč, da odpadajo možje, kakršen si bil ti? Ali naj pustim sedaj Majdeta na cedilu? Ali naj gledamo s prekrizanimi rokami, kako zmaguje neumnost, kako se smejejo bebcu pametnim možem?“

Strel je zmajal z glavo.

„Naša usoda je že davno zapečaten. Poginiti moramo, čim prej tem bolje! Čemu je dobro to životarenje? Jetični otroci smo, ki jim ni pomoči.“

Križaj je stopil naglo k oknu. Tresle so se mu roke, tresel se mu je glas, ko je dejal zamolklo:

„Ako govoriš tako, Strel, tedaj ne moreva biti več prijatelja.“

Strel je vstal ter pristopil k njemu. Položil mu je roko na ramo ter govoril:

„Ne razumi me napačno, Tomaž! Dobro me poznaš in dobro veš, kako me boli vse to, kako hudo mi je, da moram tako govoriti. Voz tiči pod klancem in nihče ga ne more spraviti do vrha. Nas je premalo, a nasprotniki so prodani. Povem ti, ako ljudstvo samo ne dvigne rok, da bi potisnilo voz dalje, bo ostal tam, kjer je, in blago na njem bo strohnelo in spreperelo. In to ljudstvo ne bo nikdar dvignilo rok, ker niti ne ve, kakšne dragocenosti so na vozu. Kdo naj mu pove, ko mu je zabranjeno, da ne sme poslušati?“

„A jaz trdno verujem, Strel, da se izboljšujejo časi, zakaj jedro našega naroda je zdravo in ne bo segnilo!“

„Dal Bog, da bi bilo res, kar govoriš! — Toda, čakaj, ne govoriva sedaj več o tem. Skuhati hočem čaj, morda nama pride potem kaj pametnejšega na misel.“

Strel je šel v kuhinjo po pripravo za čaj. Toda komaj je zaprl vrata za seboj, že se je iz veže oglasila pesem. Mogočno je odmeval zbor:

„Jaz sem Slovan dušom, telom . . .“

Kaj to pomeni? Kdo so ti pevci? Križaj je čakal, da so odpeli, nato je stopil iz sobe v vežo. Takoj za njim je bil Strel. Tedaj je stopil iz gruč mladenič, velik in raven kakor sveča, jasnega, inteligentnega obraza. Ustavil se je pred Križajem.

„Slišali smo, gospod Tomaž Križaj, da ste se zaročili s hčerko našega prvoboritelja, gospoda Majdeta. Nismo mogli drugače, nego da smo se zbrali sedaj tukaj, da vam čestitamo s slovansko pesmijo, ki jo tudi vi nad vse spoštujete. Izvedeli smo vse, kar se je godilo v nedeljo zvečer in smo prišli, da vam izrazimo svoje spoštovanje ter se vam ponudimo v pomoč, kjerkoli nas boste potrebovali. Bog vas živi!“

Križaj je bil presenečen, vse je začelo vreti in kipeti v njem. Strel je videl, kaj se godi v njem, je vedel, da bo na to odgovoril navdušeno in z vsem lastnim mu ognjem. A videl je tudi, da posluša spodaj Trdan in njegova družina, videl tudi, da se je na stopnicah zbralo nekaj drugih ljudi, zato mu je pošepnil: „Pelji jih najprej v sobo, tam se bo vse lepše opravilo in razvilo!“

In povabil jih je Križaj v sobo. Tam se je vrstila pesem za pesmijo, tam je dal Tomaž zopet duška svojim čuvstvom.

Ko so pozno po noči odšli od Križaja, je ta odprl okno, zakaj vroče mu je bilo od razburjenosti in začela ga je boleti glava. A tedaj je slišal, kako so po trški glavni ulici korakali pevci, kako se je glasila v noč „Naprej zastava Slave!“ . . .

(Konec prihodnjic.)

P. Žmitek :

Sedma umetniška razstava v Jakopičevem paviljonu.

Vsak napredek ima svoje zapreke; le prepričanje, da stremlje človeštvo k popolnosti, nas hrabri k edinemu smotru — do zmage. Vemo, da kultura zahteva boj in da pri tem padajo žrtve. Čim bolj je zanemarjena okolica, kamor se namerava sejati seme popolnosti, tem večji je trud; mnogo vztrajnega dela je treba, predno se iztrebi trnje in osat in šele na taki podlagi se more orati ledina. In ne da se prikrivati, da je tudi iz naše zemlje vzkliklo, zrastle dovolj trnja. Gospodarja, ki naj bi skrbel za svojo lastno zemljo, so odpeljali, potem so jo obdelovali najemniki in posli, katerim ni bilo mnogo do blagostanja, in nazadnje še je prišel sovražnik ter zasejal ljuljko . . .

Nikdar nisem mogel verjeti, da bi strankarski politični boj mogel poseči tudi kdaj v svetišče umetnosti, toda motil sem se.

in žanjejo tam po različnih razstavah zasluženno priznanje, kako zna tako otroško se veseliti, tako blaženo upati!

Pa dnevi postajajo vedno mračnejši in mračnejši. Čim više se vzpenja njegova umetnost, čim lepše poganja, cvete, tem samotnejši in tem bolj zapuščen je Grohar. Zlata leta, na katera je tako dolgo z otroškim srcem upal — izostanejo in naposled ne upa več. — Mi pa, ki smo žalovali na njegovem grobu, mi smemo sicer objokovati umetnika, ki smo ga izgubili, človeku Groharju pa moramo privoščiti, da ga je usmiljena smrt odpeljala z rahlo roko iz življenja, polnega bridkih razočaranj in brezuspešnih bojov. — —

Hotel sem tem spominom dodati še nekaj besed, pa sem si premislil. Spomini naj sami govore. Kdor ne umeva tihe tragike tega umetniškega življenja, temu ljudi ne pomaga najlepši in najduhovitejši zaključek.

Iz življenja Tomaža Križaja.

Povest. Spisal Josip Hrastar.

V.

Lepa, topla noč je bila. Na jasnem nebu je plaval mesec in razsvetljeval okolico, da se je videlo kakor po dnevi. Komaj toliko je bilo sape, prihajajoče čez svetle gore, da so se jedva gibale najtanjše veje kostanjev na dvorišču pred Polajevo gostilno. Niso se gibale, samo podrhtovale so v pričakovanju in hrepenenju. Po vzduhu je dišalo po spomladi; njeni prvi poslanci niso mogli biti daleč, nevidno so že obkrožali Polajevino in pluli nad sanjajočo dolino. A česar so se doteknili na svojem potu, se je zbudilo iz sna, si je pomencalo oči in je zrlo začudeno okoli sebe. Drevje je bilo še golo, grmovje rjavo, a napela se je bila nenadno lubad, in skozi njo je sililo v brstje novo zelenje. In to življenje se je začelo prelivati drugo v drugo, je začelo polniti okolico v tej svetli mesečni noči. Človek bi vzel v roke popotni les, bi romal dalje lahkih nog in lahkega srca čez doline in bregove, prebredel bi potoke in reke, nič bi ga ne moglo ustaviti, preden bi se zavedel, bi bil v oblubljeni deželi, kjer ga pričakuje bela, topla roka, kjer koprne po njem mehke, drhteče ustnice in polne, kipeče grudi . . .

V Polajevi gostilni je ugasnila zadnja luč. Tiho kakor v grobu je bilo vse naokoli, od nikjer nobenega glasu. Ura je bila komaj deset, a že je vse spalo v hiši. Tedaj so se natihoma odprla vežna vrata. V njih se je pojavila Milena. Zavita je bila v temno, dolgo žensko ruto, ki jo je sedaj potegnila celo čez glavo. Oprezno je zaklenila duri, potegnila ključ iz ključavnice ter ga položila na okno zraven vrat. Postala je nekoliko in poslušala. Nič se ni genilo gori, njenega odhoda ni zapazil nihče.

Tiho je stopala dalje kakor senca, izpod kostanjev na pot, s pota na cesto. Tam se je še enkrat ozrla na rojstni dom, samo za hipec, a že je hitela dalje. Krenila je na pot, ki vodi proti Majdetovemu mlinu.

Svetlo je bilo in toplo. Dišalo je po spomladi.

Oddaleč je zašumela voda, kakor bi se bil v daljavi premaknil vlak. In vlak se je premikal enakomerno dalje, a bil je dolg, ni ga hotelo biti konca. Med temnim drevjem se je premikal, skrival se, kakor bi vozil mrliča . . .

Z bližnjega drevesa je sprhutala nočna ptica. Zazibala se je senca v mesečini na poti in izginila. Z gore se je oglasil lisjak, enkrat, dvakrat, njegov glas je zatonil za bližnjim gričem. Drevje se je močnejše zazibalo, prevzelo ga je hipoma večje hrepenenje, zahtevalo se mu je solnčnih žarkov in njih objemov.

Milena je začela hoditi počasneje. Njena noga se je nehote ustavljala; vplival je nanjo čar te lepe predpomladne noči, dasi je bil v duši črn obup in v srcu brezmejna bolest. Odkrila je glavo, njeni lepi lasje so se zasvetili in posrebrili, a v njih okviru je vztrepetal kakor mesec blede, bolešno izmučeni obraz. Bila je lepa, žalostno lepa.

Ob poti je bil nizko odrezan parobek. Nanj je sedla, kakor bi bila utrujena. Ovila je ruto tesneje okoli života in se skrčila v dve gube. Glavo je naslonila na kolena in ždela nekoliko trenutkov nepremično, kakor bi bila umrla. Od daleč je enakomerno, počasi in skrivaj drdral vlak po nizki strugi, med temnim drevjem, kakor bi vozil mrliča.

Ko je dvignila glavo, se je zasvetil prav od blizu Majdetov mlin. Mesečina je oblivala bela poslopja, na sprednjem zidu je trepetala rogovilasta senca velikega kostanja na dvorišču. V pritličju nekje je še bila luč, njen pramen se je izlival na dvorišče v ravni črti kakor velik, zagorel curek.

Milena si je pogladila lase, vstala in stopila dalje. Zavila je na dvorišče k Majdetu. Tiho je hodila, po prstih, za njenimi stopinjami ni bilo sledu, zbudil se ni niti v bližini priklenjeni čuvaj. Približala se je oknu, ki je skozenj sijala luč. Ni bilo zastirto. Nekaj jo je s silo vleklo tja, morala je pogledati noter.

V sobi so sedeli v razgovoru Majde, Križaj in Marica. Prav tačas je Majde vstal in šel iz sobe. Tedaj sta se pa hipoma srečala Milenina in Križajeva desnica; topel, iskren pogled je šinil iz oči, Križajeva levica se je ovila Maričinega tilnika, in ustna so se združila v dolg, vroč poljub.

Mileno je zazeblo, da se je stresla in se zavila tesneje.

A noč je bila topla, dišalo je po spomladi.

Vlak pa je tačas privozil prav blizu. Prav za Majdetovim mlinom je zašumel, zaprhal, kakor bi se bil ustavil in čakal, da kdo vstopi. Čemu čakati, dolga je še pot, hiteti je treba, kdor zastane, mora gledati za njim s težkim srcem in z bolno dušo! Čuj, kako sika, kako prha, kako vabi in sili! Milena, kaj čakaš, čemu še čakaš, ko si že tako blizu? Milena, vstopi!

In Milena je omahnila od okna, hitela čez dvorišče, zavila za mlin. Za hipec je prenehalo šumenje, sikanje in prhanje, kakor bi se bilo začudilo, da nekdo prihaja še v zadnjem trenutku. Odprla in zaprla so se vrata, Milena je vstopila.

Vlak se je zopet premaknil, zašumel in vozil dalje in skrivaj po nizki strugi, kakor bi vozil mrliča . . .

Nad jezom je obvisela Milenina ruta na nizkem vrbovem grmu. Mesec je v tistem hipu zatonil za goro . . .

Noč pa je bila svetla in topla, v vzduhu je dišalo po spomladi . . .

* * *

Pozno je že bilo, a v sobi pri Majdetu so še sedeli vsi trije in se razgovarjali. Bili so razni načrti glede taktike pri bližnjih državnoborskih volitvah, ki so se razvijali nocoj, a pretresalo se je tudi vprašanje glede Maričine in Križajeve poroke. Treba je bilo urediti še marsikaj, zadeva se ni dala izvesti tako naglo. Bližala se je spomlad in ž njo delo, za njo poletje in še večje delo in skrbi, a gospodinje ni bilo razen Marice.

„Teško ti jo dam, kakor bi ti dal težko polovico lastnega telesa, zakaj pogrešala jo bode hiša in pogrešal jo bodem jaz. Kje naj vzamem drugo kar izpod roke, da mi bo gospodinjala? A ker se ljubita, nočem biti nasproten vajini sreči, vzemita se!“

In domenili so se, da bodi poroka pozno pod jesen, ko bode že nehalo delo na polju, ko se bode lažje odtrgala od hiše, ki se je v njej rodila.

Križaj ni bil že ves večer takšen kakor navadno. Bil je skoro redkobeseden in večkrat je vstal, da bi se poslovil. Sam ni vedel, kaj mu je, a težko, tesno mu je bilo okoli srca . . . V stenski uri so se odprla vratica, zakukala je kukavica dvanajstkrat zaporedoma.

Tedaj je Križaj nenadoma prebledel. Dvignil je roko in si mencial oči, kakor bi se bil pravkar prebudil iz težkega spanja. Mencial je in mencial, a nekaj ni hotelo iz njegovih oči. Skočil je kvišku in zamahnil z roko proti durim. Njegove oči so se izbulile, strmele so v kot. A tedaj je omahnil na stol, roke so mu padle na mizo.

„Moj Bog, kako je hudo, kako mi je slabo!“

Majde in Marica sta preplašena planila kvišku.

„Čakaj, Križaj, opri se name, spremim te v posteljo, morda ti odleže. Marica, prinesi čašo vode!“

Križaj se je premaknil na stolu.

„Ali ga ne vidiš? Prav tik mene je, njegova glava sega do stropa. Odpravi ga proč, prosim te!“

In kakor bi se bal, se je odmikal s stolom vedno dalje na sredo sobe.

Marica je prinesla vodo. Izpil je naglo poln kozarec. A tedaj so se pojavile potne kaplje na njegovem čelu.

„Glej jo, Milena je tukaj! Kaj ti je, Milena? Zakaj se cedi voda od tvojega krila in kam si zadela z glavo, da sega krvava proga preko tvojega čela? Pojdi proč, mraz veje od tebe in mrtvaški hlad!“

Vstal je in bežal proti vratom.

Majde in Marica sta ga ujela pod pazduho in sta ga peljala gori v sobo. Oziral se je nazaj, kakor bi slišal nekoga, ki stopa za njim navzgor ter bi se ga bal.

„Pojdi spat, Marica,“ je dejal Majde sestra ter ji položil rahlo desnico na ramo. „Ne razburjaj se, morda bo bolje. Spravim ga v posteljo in ostanem pri njem. Ako bi se ne umiril, pošljem hlapca po zdravnika.“

Marica je odšla, srce se ji je krčilo v prsih. Legla je oblečena na posteljo in ni zatisnila očesa do jutra.

Križaj se je polagoma umiril in zaspal. Majde je sedel zraven njega v naslanjač in tako ostal do jutra. Šele potem je odšel v svojo spalnico . . .

* * *

Prva zelena lisa se je drugo jutro pojavila na travniku onkraj vode za mlinom. Zbudila jo je noč, pobarvalo jo je toplo solnce, ki je pravkar vzplulo izza gore. Brstje ob vodi je bilo napeto, vrbove mačice so rumenele in se klanjale nad vodo. V kostanju, visoko v vrhu, se je prvič oglasil ščinkavec. Prišla je pomlad, nenadoma je prišla in se naselila ob vodi, da bo krajša in lažja nje pot v goro.

Križaj je odprl oči. Začudil se je, ko se je videl v mlinu. Kako je prišel na to posteljo, kdaj je prišel, ni vedel. Čutil je neko bolečino v sencih, pred očmi se mu je meglilo in zdelo se mu je, da se je snoči zgodilo ž njim nekaj posebnega, nekaj nenavadnega. A kaj je bilo, ni vedel.

Odprl je okno. Sveži vzduh je napolnil sobo, prav od blizu se je zasvetila zelena lisa na travniku, pred očmi so trepetale rumene mačice.

Tedaj je pa nastal spodaj hipoma šum in krik. Pritekel je Majde k hlapcu in k delavcem, odprlo se je Maričino okno.

Hlapec je zagledal v čisti vodi pod jezom žensko truplo, ki je bilo stisnjeno med jelšjimi koreninami. Poklical je delavce, potegnili so; pred njimi na travi je ležala Polajeva Milena. Velika krvava proga je segala preko njenega čela.

Križaj jo je videl skozi okno. Prebledel je kakor snoči in obstal je na mestu kakor priklenjen. A nato je počasi zlezel skupaj in se sesedel na tleh.

Ko je stopil v njegovo sobo Majde, ga je našel nezvestnega. Položil ga je na posteljo ter odredil vse potrebno, da se pokliče zdravnik.

Majde je bil bled kakor stena, trdo stisnjene so bile njegove ustnice, a Marica je stiskala vročo glavo v blazino svoje postelje. Njeno telo se je krčevito streslo, a solze niso hotele iz tesnih prsi...

VI.

Strelovo pismo prijatelju.

V Brinju, o Božiču 188...

Dragi prijatelj!

Ze dolgo nisem imel peresa v roki, da bi pisal pismo Tebi, ali pa kateremu drugemu izmed nekdanih svojih prijateljev. Glej, osamljen sem kakor hrastov parobek vrhu gore, a ni me strah. Burja brije okoli mene in skozi moj prepereli plašč, da bi vsakega

rezalo do kosti in da bi zamrznil mozeg v njegovi hrbtenici, a jaz tega ne čutim; moje telo je mumija, samo s tem razločkom, da se še pregiblje, da je in pije ter da potrpežljivo čaka trenutka, ko se ne bo več pregibalo, ko ne bo več jedlo in pilo. Še se užigajo bliski okoli mene, dostikrat trešči pod moje noge, a jaz se ne ganem, vidi se mi samo, da so to zadnji žarki v temo mojega življenja, ki mi svetijo zastonj. Zakaj v prejšnjih časih sem moral vsak svetel pramen plačati drago, največkrat sem moral poseči globoko v svoje srce in ga plačati s curkom krvi. Sedaj je zamrlo vse, miren sem, kakor nisem bil še miren nikdar v svojem življenju. Kamor pogledam, vse prazno, prazno po cestah in potih, prazno v cerkvi in šoli, prazno v mojih sobah, prazen vsak kot, prazna moja duša in prazno moje srce. Včasih sem se bal takšne praznote, ako se je pokazala samo za hipec in nenadoma, strepetal sem vselej in nepopisna bol me je objela in izžemala moje najboljše moči; a sedaj me več ne vznemirjata ne praznota ne samota. Ni me strah, ni več veselja ne žalosti, ni nad in upanja, ni več hrepenenja in koprnjenja, skoro bi rekel, ni več spominov na prošlost. Mumija sem, prava pravcata mumija tam nekje v skalni votlini sredi neizmerne puščave . . . Bil je čas, ko sem položil z lastno roko cev na svoje sence; morda bi bilo tačas bolje, da bi me ne bil zadržal nekdo, a sedaj se tudi to ne izplača več, zakaj mumije se ne streljajo . . . Bil je čas, ko sem ljubil prvič z vso neizmerno ljubeznijo, ko sem bil vdan z vso dušo in z vsem telesom bitju, ki sem mislil o njem, da me razume, ki sem mislil, da ima dušo sorodno moji ter me ne more varati. Bil je to oni tajinstveni polumrak, ki ga prešinja zahajajoča večerna zarja, da se vidijo predmeti pozlačeni in skrivnostni in jih človek samo gleda in občuduje, ne da bi se jih drznil dotakniti. Izginila je zarja večerna, nastala je tema. Tudi moja prva ljubezen je bila takšna, kakršnih je devetstodevetindevetdeset izmed tisoč, tudi ona je bila praktična in je vedela, da le „petica da ime sloveče“. Bog z njo! . . .

Oženil sem se drugod. Svoje žene nisem ljubil, ona ni ljubila mene. In ker se nisva ljubila, je prišlo vse drugo gorje samoobsebi na naju. Umrla je nekega popoldne na šolskem dvorišču vpričo lastnih otrok, ki ji niso mogli pomagati. Vrgla jo je bila božjast in z glavo je padla v posodo, napolnjeno z vodo, kjer je prala perilo. In tistega dne je vrgla božjast prvič tudi mojega sina. Dobro je bilo, da sta kmalu umrla oba otroka. In tako sem sam na svetu kakor hrastov parobek vrhu gore, tako sem mumija in ni me strah!...

Toda čemu tako dolg uvod? Pisal si mi, naj Ti sporočim kaj o sebi in o usodi prijatelja Tomaža Križaja. Vem, da Ti ni toliko zame, kolikor Ti je zanj, zato Ti izjemoma odgovarjam, česar sicer ne bi storil, zakaj mumije ne pišejo.

Kakor Ti je znano, je bil Križaj zaročen z Marico, sestro veleposestnika Majdeta. Majde in Križaj, oba sta bila idealista, oba sta hotela rešiti domovino, njiju pota sta se strinjala povsod, zato ju je vezalo tako veliko prijateljstvo, da ga je imelo naposled združiti tudi svaštvo. Križaj je ljubil Marico z vso veliko vdanostjo svojega srca in prav tako je ljubila ona njega. Nič bi torej ne smelo ovirati njiju sreče. Toda Križaj je bil takoj ob svojem prihodu v Brinje zagrešil po neprevidnosti ali bogsigavedi kako, da se je vanj zaljubila tudi Milena, hčerka gostilničarja Polaja. Ne morda samo zaljubila, kakor se navadno zaljubijo punce, ampak ta Milena je bila nenavaden značaj. Globoka kakor gorsko jezero in temperamentna kakor skalni vrelec. Kar je padlo na dno tega jezera, ni samo tam obležalo, ampak se je brusilo in likalo ter se je nazadnje izpremenilo v biser, ki je bleščal in se iskril, da ga je moralo zagledati in občudovati človeško oko. In ta Milena je skočila v vodo, ko je izvedela, da se je Križaj zaročil. Poplačala je svojo ljubezen z življenjem.

To je bil udarec Tomažu Križaju. Nihče ni slutil pravega vzroka smrti Milenine. Završelo je po vsem Brinju in daleč naokoli. Brusili so si jezike, ugibali to in ono, a trpel pri tem ni drugi kakor oče Polaj in pa — Križaj. Meni se je Križaj razodel, ni mogel držati v sebi. Čudovit je bil pogled v to odprto srce! Poznal sem sicer Križaja od prej ali vsaj mislil sem, da ga poznam, toda da je takšen, ne bi bil verjel. Moralo se je zgoditi, da ga je ženska ubila, dasi ga je ubila s svojo ljubeznijo!

Dolgo se je zaklepal Križaj v svojo sobo, nikamor si ni upal, niti mene ni več pustil k sebi. Jedi se je komaj dotikal. Ko je prvič stopil iz sobe, ga ni bilo več poznati. Postaral se je za mnogo let, njegovi lepi lasje so osiveli, njegova glava je bila upognjena. Prva njegova pot je bila k Majdetu. Tam je najprej govoril z Majdetom samim, a potem se je odpovedal Marici. Ne bom pripovedoval in opisoval prizora, ki se je dovršil tisti dan pri Majdetu, čemu bi začel zeleneti hrastov parobek vrhu gore in bi se razgrevala mumija? Kar mi je o tem povedal Majde sam, bi lahko učinilo, da bi se spomnil, da sem imel nekdej srce! . . .

Sam Bog vedi, kako so izvedeli to v teh zadnjih trenutkih politični nasprotniki Majdetovi in Križajevi. Razkričali so oba kot največja zločinca. Ljudje so kazali za njima, in ko sta nastopala, da bi jih pridobila zase, so se jima smejali in jima dajali najdunovitejše priimke. Ko je pri nekem shodu govoril Tomaž Križaj, so ga nenadoma objele kmetiške roke in preden se je zavedel, je stal pod kapom. Majde je odstopil.

Pijano je bilo vse po Brinju na dan volitev. Prav ko so se volilci podili v največjih gručah po glavni trški ulici, se je peljala mimo njih zaprta kočija. V njej je sedel Tomaž Križaj in pri njem zdravnik. Tomaž je zapadel melanholiji in je bil na poti v blaznico.

Voz tiči pa še dandanašnji pod klancem. Še vedno svetujejo pripadniki dr. Raskava, da naj se pripne stroj odspredaj, a božjepotniki, da naj se pripne odzadaj. A blago na njem prhni in preperi. In tako bo pač ostalo, dokler ne pride drug rod, ki bo rodil rešenika iz sebe in iz lastne moči. Tedaj prenehajo besede in izgine koristolovstvo, na njih mesto pa stopijo dejanja...

Ko se je voz s Križajem peljal mimo kontrolorjevega stanovanja, se je zgoraj odprlo okno. Ivanka je gledala za njim, dokler ni izginil za ovinkom . . .

Toda oprosti, prijatelj, čas je, da grem počivat, zakaj trudne so moje oči in zunaj brije burja po praznih strniščih! —

Anton Debeljak:

V glorioli.

Polnočni čas se v volčji mraz je zapredel,
ko tiho jaz sem ljubico dramil,
ki Sen - zvodnik jo je zmamil, v objem svoj zavedel.

Od modrih nebes do snežne zemlje se razprela
gosteča tenčica megla je in gloriolo
veliko, oholo ob glavi mi splela.

Ta nemi objem me spremi, ko grem po planjavi:
kot hodil svetnik bi v slavi božanski,
ker čist ušel, ljubica - vrag, sem tvoji skušnjavi.